

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Petersson

Kontaktperson vid umgänge
– samspelet mellan domstol och
socialnämnd

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Eva Ryrstedt

Familjerätt

Vårterminen 2009

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod och materialval	6
1.4 Avgränsningar och förtydliganden	7
1.5 Disposition	7
KONTAKTPERSON VID UMGÄNGE	8
1.6 Umgänge till barnets bästa	8
1.6.1 Om grundtanken: Barnets bästa	8
1.6.2 Barnets rätt till umgänge	9
1.6.3 Föräldrarnas ansvar	11
1.7 Umgänge i närvaro av kontaktperson	12
1.7.1 Möjligheten att förena umgänge med villkor	12
1.7.2 Bakgrund till insatsen kontaktperson	13
1.7.3 Uppdraget kontaktperson vid umgänge	14
SAMSPelet MELLAN DOMSTOLEN OCH SOCIALTJÄNSTEN	17
1.8 Det processuella arbetet vid domstolen	17
1.8.1 Yrkande om kontaktperson	17
1.8.2 Rättens utredningsansvar	18
1.8.3 Möjligheten till interimistiska beslut och verkställighet	20
1.9 Det praktiska arbetet hos socialtjänsten	22
1.9.1 Skyldigheten att erbjuda stöd	22
1.9.2 Processen att utse en lämplig kontaktperson	22
1.9.3 Betydelsen av den kommunala självstyrelsen för socialtjänstens organisation	23
ÄR RÄTTENS BEGÄRAN OM SOCIALTJÄNSTENS MEDVERKAN ETT ÅLÄGGANDE ELLER EN REKOMMENDATION?	25
1.10 NJA 1987 s 15	25

1.11 Bør socialtjänsten vara skyldig att utse en kontaktperson efter rättsens beslut?	26
1.11.1 SOU 1994:139 och 1995:79	26
1.11.2 SOU 2005:43	27
1.11.3 SOU 2007:52	29
1.12 JO:s beslut 2009-02-10	30
STUDIER OCH INTERVJUER KRING SAMSPLET MELLAN DE BÅDA MYNDIGHETERNA	32
1.13 Närmare om undersökningarna	32
1.14 Utvärdering av metoden att villkora umgänge med kontaktperson	33
1.14.1 Konstateranden från <i>Barnet mellan två föräldrar</i>	33
1.14.2 Statistisk från <i>Innerst inne var man rädd</i>	34
1.14.3 Egna intervjuer	37
1.15 Föregås beslutet om kontaktperson av en dialog mellan domstol och socialtjänst?	38
1.15.1 Iakttagelser från <i>Barnet mellan två föräldrar</i>	38
1.15.2 Egna intervjuer	39
1.16 Kan två versioner av barnets bästa anas?	40
ANALYS OCH SLUTSATSER	43
1.17 Uppfyller insatsen sitt ändamål?	43
1.18 Vikten av en dialog mellan domstol och socialtjänst uppmärksammas inte alltid	44
1.19 Domstolens beslut om kontaktperson ska uppfattas som ett begärande socialnämnden har att acceptera	45
1.20 Samarbetet mellan domstol och socialtjänst ur ett maktperspektiv	46
AVSLUTANDE KOMMENTAR	48
BILAGA A FRÅGOR TILL DOMSTOLAR	49
BILAGA B FRÅGOR TILL SOCIALNÄMNDER	50
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	51
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	53

Summary

Sometimes, in order to keep a child safe from harm during its contact with a parent it doesn't live with, the court finds that the right of access to the child has to be exercised under certain conditions. A frequent procedure of ensuring the best interest of the child is to order that the contact is to take place under supervision of a contact person appointed by the social services.

During a lawsuit concerning contact, the procedure of appointing such a contact person can be regarded as interplay between the court and the social services. The court's task is to decide the case in accordance with the best interest of the child while the social services fulfill their task of providing support to the public during such lawsuits; in these cases by appointing a contact person. Since the courts have no legal right to order the social services, the services should interpret the ruling of the court to be a request of assistance. However, the social services are expected to follow the decision of the court without making an assessment of their own of the case as such and thus regard the ruling to be in the best interest of the child. In order to prevent rulings that the social services can't execute, the court is considered to be responsible for contacting the services before such a decision. By doing so, the court can design the contact in accordance to what resources the social services have and avoid situations where the court has to make another ruling due to the fact that the services couldn't execute the previous one.

A closer look at the interplay between the two authorities showed that such contact not always precedes a ruling of this kind. From conclusions drawn from studies and my own inquiries, it became obvious that the routines differ greatly from one judicial district to another. In some cases the interplay is described as a well-functioning cooperation between the two as the court makes contact with the social services in every single case. In the majority of the districts some sort of standardized arrangement have been worked out, giving the courts guidelines on when preceding contact with the social services is considered needed and when it is not. These guidelines are often subject to regular evaluation and alterations. In a few districts however, the court only makes contact in exceptional cases as it normally presumes whether the social services has enough resources or not. This kind of behaviour must be considered to be quite peculiar, especially since it is done in spite of the fact that the importance of such contact is frequently emphasized.

The thesis also examines whether the social services always follow the courts opinion of what's considered to be in the best interest of the child. This question arose from a statement found in a study which claimed that the social services didn't always try hard enough to find a contact person if they believed that the contact was not in the best interest of the child. No clear evidence of the court and the social services having two versions to

what should be considered to be in the best interest of the child was found, although such tendency could not be dismissed. In my inquiries, although the judges had never seen actual proof of such conduct, most of them expressed that they wouldn't be surprised if it had occurred.

Finally, the thesis examines the power structure of the interplay between the two authorities. The conclusion was that the more the interplay is constructed as cooperation, the more equal are the two regarding power. Such cooperation imply that the court's decision can be designed in a superior way and that there are no impediments that can get in the way of executing the decision. It seems like the proposal in SOU 2007:52 aims to settle this already existing principle by prescribing it by law.

Sammanfattning

I syfte att möjliggöra ett barns umgänge med en förälder kan ibland rätten behöva ställa upp vissa villkor inför genomförandet av det, detta som ett sätt att förebygga att barnet far illa av umgänget. En vanlig metod att tillvarata barnets bästa i en sådan situation är att domstolen föreskriver att umgänget ska ske i närvaro av en kontaktperson som socialnämnden utser.

Det faktiska tillvägagångssättet, att i ett umgängesmål införa en kontaktperson som ett villkor för umgängets utförande, kan ses som ett samspel mellan domstol och socialtjänst. Rättens uppgift är att avgöra frågan om umgänge i enlighet med barnets bästa, kommunen å sin sida har att tillgodose dess invånares behov av stöd och hjälp efter avgörande av denna typ av mål, t ex genom att utse en kontaktperson. Emellertid har en domstol inga juridiska möjligheter att ålägga en socialnämnd att utse en kontaktperson, istället anses socialtjänsten tolka en sådan dom som domstolens begäran om nämndens medverkan. Denna begäran anses dock nämnderna ha att följa. Det ankommer alltså inte dem att göra någon egen bedömning av sakfrågan utan nämnderna ska betrakta rättens beslut som varandes till barnets bästa. Innan rätten fattar sitt beslut om att villkora umgänget med kontaktperson anses det emellertid vara mycket viktigt att detta föregås av en kontakt mellan domstol och socialnämnd i syfte att klargöra nämndens praktiska möjligheter att genomföra ett kommande beslut. På så sätt kan umgänget utformas i enlighet med socialtjänstens resurser. Detta i syfte att förebygga domar som visar sig inte gå att verkställa, varmed umgängesfrågan måste tas upp av rätten på nytt.

En närmare granskning av samspelet mellan domstol och socialnämnd visade att beslut om kontaktperson inte alltid föregås av någon dialog mellan de båda myndigheterna. Genom iakttagelser från undersökningar om frågan tillsammans med en egen intervjustudie kunde slutsatsen dras att förhållandet kan se mycket olika ut från domsaga till domsaga. I enbart vissa fall beskrivs detta samspel vara ett väl avvägt samarbete där rätten i varje enskilt mål tillfrågar socialtjänsten om möjligheterna. Det större antalet domsagor har emellertid utarbetat någon form av överenskommelse ur vilka det framgår när föregående kontakt behövs och när det inte gör det. Dessa rutiner ses även regelbundet över och kan förändras. I ett fåtal domsagor anser emellertid domaren sig vanligen veta huruvida socialtjänsten har tillgång till någon lämplig kontaktperson eller inte, varmed kontakt enbart tas i undantagsfall. Detta måste anses vara ett mycket märkligt beteende, särskilt med tanke på att vikten av en förebyggande kontakt så ofta poängteras i rättskällorna.

I uppsatsens undersökning granskades även huruvida socialnämnden godtar domstolens version av vad som kan anses utgöra barnets bästa i det enskilda fallet. Ett uttalande i en studie om att socialnämnderna ibland faktiskt överprövar tingsrättens beslut genom att inte arbeta tillräckligt hårt för att

hitta en lämplig kontaktperson, låg till grund får undersökningen. Någon öppen attitydskillnad om vad de båda myndigheterna ansåg utgöra barnets bästa gick ej att se, emellertid kunde inte heller sådana tendenser förkastas. Ofta framförde domare åsikten att, även om de inte kunnat konstatera att socialtjänsten motarbetat beslutet, så vore de inte förvånade om så skulle ha skett vid något enstaka tillfälle.

Genom att undersöka hur samspelet mellan domstol och socialnämnd ser ut förs avslutningsvis ett resonemang kring myndigheternas beteende ur ett maktperspektiv. En slutsats formulerades vilken innebär att ju mer deras samspel kan liknas vid ett samarbete desto jämnare är maktbalansen mellan dem. Ett sådant förhållande innebär att umgängesbeslutet kan utformas på lämpligast möjliga sätt i det enskilda fallet då hänsyn tas till vilka former av umgänge som verkligen är möjliga att genomföra. Lagförslaget i SOU 2007:52 verkar även syfta till en sådan maktindelning samt att öka tydligheten genom att fastslå den redan gällande principen i lagtext.

Förkortningar

FB	Föräldrabalken (SFS 1949:381)
KomL	Kommunallagen (SFS 1991:900)
RF	Regeringsformen (SFS 1974:152)
SoL	Socialtjänstlagen (SFS 2001:453)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Lagstiftaren har valt att tillerkänna barnet en rätt till umgänge med den förälder den inte bor tillsammans med. Detta med utgångspunkt i principen om att barnets nära och goda kontakt med båda sina föräldrar anses vara till barnets bästa. Vid en prövning i det enskilda fallet kan det emellertid visa sig att ett umgänge riskerar att medföra att barnet far illa på något sätt. Det kan t ex röra sig om missbruks- eller misshandelsproblematik hos umgängesföräldern eller att föräldrarnas inbördes konflikt är så infekterad att de inte själva kan följa ett ovillkorat umgängesbeslut. Därmed, i syfte att i så stor omfattning som möjligt tillgodose barnets rättighet till umgänge utan att riskera att barnet tar skada av umgänget, har lagstiftaren valt att införa möjligheten att uppställa vissa villkor för hur umgänget ska genomföras. Ett sådant villkor kan vara att en tredje part som socialtjänsten utser, en kontaktperson, ska närvara vid umgängestillfällena. Hur den enskilde kontaktpersonens uppdrag ser ut beror på det enskilda fallet, ibland närvarar personen under hela umgänget, i andra fall sköter denne enbart hämtning och lämning av barnet mellan föräldrarna.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar till att beskriva metoden att villkora förälder och barns umgänge genom att föreskriva att en kontaktperson ska närvara vid umgängestillfällena. Fokus har lagts vid samspelet mellan domstol och socialnämnd inför ett sådant beslut.

Utifrån syftet har ett antal frågeställningar formulerats. Hur ser umgänge i närvaro av kontaktperson ut? Hur uppfattas insatsen av familjerna och myndigheterna? Hur fungerar samspelet mellan domstol och socialnämnd? Med tanke på att rätten inte har juridisk möjlighet att ålägga socialnämnden att utse en kontaktperson, hur ska domstolens begäran om nämndens medverkan tolkas? Uppmärksammas verkligen vikten av en dialog mellan domstol och socialnämnd innan beslutet fattas, dvs i hur stor mån kan myndigheternas samspel beskrivas vara ett samarbete? Går det att, med utgångspunkt ur ovan nämnda frågor, formulera ett resonemang kring maktförhållandet mellan myndigheterna?

1.3 Metod och materialval

Arbetet har utförts enligt klassisk rättsdogmatisk metod i syfte att klargöra det teoretiska rättsläget. I syfte att få en inblick i hur gällande rätt tolkas av tingsrätter och socialnämnder har jag använt mig av empirisk metod genom

att dels titta på redan befintliga undersökningar, dels utforma och utföra egna intervjuer. Åtta egna intervjuer har genomförts ett antal dagar efter att intervjupersonen fått del av mina frågor. Sex av dessa skedde via telefon, en av intervjuerna skedde under ett möte och en intervjuperson valde att svara via e-post. Underlaget för intervjuerna utgör Bilaga 1 respektive 2. Underlaget skickades ut till alla tingsrätter i Skåne samt ett antal på måfå utvalda skånska socialnämnder, av dessa svarade fem tingsrätter och tre socialnämnder. Undersökningen begränsades till Skåne i syfte att åstadkomma en mer heltäckande bild av ett begränsat geografiskt område, samt att se hur stora skillnader i arbetssätt det kan finnas inom ett sådant. Här bör påpekas att intervjuerna främst fokuserade på domstolarnas arbete då möjligheten till påverkan av arbetsrutinerna i frågor kring kontaktperson i större grad tillfaller dessa. Uppgifter från socialnämnderna användes därmed i främsta hand till att utvärdera domstolarnas uttalanden.

1.4 Avgränsningar och förtydliganden

Uppsatsen avser att behandla umgänge i form av fysiskt möte mellan förälder och barn. Andra former av villkorat umgänge samt barnets umgänge med andra personer än barnets förälder har därmed bortsetts ifrån eller enbart mycket kortfattat behandlats.

Med kontaktperson vid umgänge avses en tredje part som ska närvara vid umgängestillfället, vilken utses av socialnämnden med stöd av bestämmelser i Föräldrabalken och Socialtjänstlagen. Andra typer av kontaktpersoner kommer inte att behandlas.

Då uppsatsen fokuserar på samspelet mellan domstol och socialnämnd efter beslut eller avgörande av domstolen, kommer enbart andra möjligheter då kontaktperson kan bli aktuellt att behandlas mycket ytligt.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds genom att introducera läsaren till insatsen kontaktperson vid umgänge. Därefter beskrivs samspelet mellan domstolen och socialnämnden genom att respektive myndighets uppgifter behandlas. Följande kapitel redovisar resonemanget kring huruvida rättens begäran om socialtjänstens medverkan ska tolkas vara ett åläggande eller en rekommendation. Därpå följer en sammanställning av de redan befintliga studier som finns på området samt även slutsatserna av min egen undersökning. Analys av den inhämtade informationen sker genom insortering under lämpliga rubriker. Uppsatsen slutförs med en avslutande kommentar.

Kontaktperson vid umgänge

Ett barn anses ha rätt till en nära och god relation till båda sina föräldrar, därav härleds barnets rätt till umgänge med en förälder den inte längre bor tillsammans med. Följande kapitel kommer att redogöra för hur denna rättighet ser ut samt hur en utomstående kontaktperson ibland kan anses vara nödvändig vid genomförandet av umgänget.

1.6 Umgänge till barnets bästa

1.6.1 Om grundtanken: Barnets bästa

FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) som trädde i kraft år 1990 har beskrivits vara ett etiskt grunddokument som uttrycker världssamfundets syn på barn och ungdomar i vår tid.¹ Efter Sveriges ratificering av konventionen har den kommit att påverka de reformer som genomförts i vår lagstiftning, ett exempel på detta är de grundläggande principerna om barnets bästa som fastslås i konventionens artikel 3 som nu kan återfinnas bl a i Föräldrabalken (FB) och Socialtjänstlagen (SoL).² Artikel 3 stadgar att vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet. Artikel 3 innebär ett portalstadgande för konventionen och eftersom kriterier saknas för vad som ska anses vara barnets bästa inom olika områden tillåter begreppet stora möjligheter för tolkning. Barnkonventionen som helhet ger dock en generell vägledning för vad som är barns behov och intressen, hit räknas barns rätt att inte diskrimineras, deras rätt till liv och utveckling samt respekten för barnets egna åsikter. Närmare vägledning om hur barnets bästa ska tolkas anses kunna hämtas via lagstiftning, forskning, kartläggning och studier kring barns behov och intressen i olika situationer samt barnets eget nätverk och naturligtvis även barnets egna åsikter.³

I FB har bestämmelsen om barnets bästa bl a införlivats via dess portalparagraf 6:2a, vilken stadgar att barnets bästa ska vara avgörande i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Det anses att bedömningen alltid ska ske utifrån barnets individuella förhållanden och att därmed hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Detta innebär att effekter på både kort och lång sikt ska beaktas. Vidare innebär principen att inga andra intressen som t ex rättvisa mellan föräldrarna eller föräldrarnas behov av att träffa barnet ska gå före

¹ SOU 1997:116 s 137

² Socialstyrelsen 2008 s 69

³ SOU 2001:72 s 96

barnets bästa.⁴ Vid bedömningen av vad som utgör barnets bästa ska särskilt avseende fästas bl a vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.⁵ Vad gäller frågor om vårdnadens placering innebär denna grundsats att gemensam vårdnad generellt sett föredras framför enskild. I de fall då gemensam vårdnad inte är lämplig, t ex för de fall föräldrarna har svåra problem att samarbeta⁶, bör således enskild vårdnad förordnas till den förälder som bäst kan antas främja ett nära och gott umgänge mellan barnet och den andra föräldern.⁷

Vad gäller införandet av barnets bästa i SoL stadgas det bl a i lagens paragraf 1:2 att när åtgärder rör barn skall det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Begreppet ”åtgärder” ska här förstås som individuella utredningar, stöd och behandlingsinsatser.⁸ Barnets bästa anses inte alltid vara avgörande men det ska alltid beaktas, utredas och redovisas. I likhet med FB 6:2a menar lagstiftaren även här att barnets intresse ska ha företräde för de fall barnets respektive barnets förälders intressen står i konflikt med varandra. Barnperspektivet innebär dessutom, för de situationer det är föräldern som behöver stöd, att samtidigt barnets situation bör uppmärksammas när socialtjänsten erbjuder sitt stöd.⁹

1.6.2 Barnets rätt till umgänge

Med utgångspunkt i principen om barnets bästa har lagstiftaren tillerkänt barnet en rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.¹⁰ Då det är barnets intressen och behov som anses avgörande innebär bestämmelsen varken någon plikt för barnet att umgås med föräldern eller någon absolut rätt för föräldern att umgås med barnet.¹¹ I enlighet med FB 6:2a ska prövningen göras genom att samtliga omständigheter beaktas i det enskilda fallet. Hänsyn måste därmed tas till bl a barnets ålder och mognad, barnets anknytning till umgängesföräldern samt föräldrarnas förhållande till varandra. För de fall ett umgänge skulle komma att innebära en konfliktskapande faktor mellan föräldrarna måste rätten göra en avvägning mellan barnets behov och intresse av att umgås med båda sina föräldrar och dess behov av trygga uppväxtförhållanden.¹²

⁴ Ewerlöf i en Karnovkommentar till 6:2a 1 st (2009-03-19)

⁵ FB 6:2a 2 st 2 p

⁶ Se NJA 2007 s 382 där föräldrarnas samarbetsproblem ansågs vara av sådan omfattning att gemensam vårdnad inte kunde betraktas vara till barnets bästa.

⁷ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:2a (2009-02-18)

⁸ Clevesköld i en Karnovkommentar till SoL 1:2 1 men (2009-03-18)

⁹ Prop 1996/97:124 s 99 f

¹⁰ FB 6:15 1 st 1 men, se även Svea HovR:s dom målnummer T 2426-05 där mamman tidigare försvårat barnens kontakt med pappan varmed rätten ansåg det lämpligt att barnen ges en i dom reglerad rätt att umgås med sin far.

¹¹ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:15 1 st 1 men (2009-02-25)

¹² Prop 1981/82:168 s 75, se även HovR över Skåne och Blekinges dom målnummer T 1899-08 där sonens behov av trygghet ansågs väga tyngre än hans behov av kontakt med mamman som inte bedömdes vara lämplig som vårdnadshavare. Maman hade tidigare haft umgänge med sonen i närvaro av kontaktperson men nekades nu helt reglerat umgänge med sonen.

I takt med barnets ökande ålder och mognad ska hänsyn även tas till barnets egen åsikt, detta gäller alla frågor som rör barnets vårdnad, boende och omsorg.¹³ Lagstiftaren menar att barnets vilja inte alltid enbart ska anses vara en omständighet att beakta vid barnets bästa, i vissa fall bör den beaktas fristående från bedömningen och bli avgörande. Detta gäller t ex de situationer då det är svårt att avgöra vad som är att anses vara bäst för barnet. För de allra minsta barnen som inte kan ha någon uppfattning överhuvudtaget behöver dock detta hänsynstagande inte bli aktuellt. Domstolen bär ansvaret för att det tillräckligt mogna barnet har haft möjlighet att uttrycka sin vilja, och ska begära in kompletterande uppgifter om utredningen kring målet saknar tillräckligt underlag att avgöra barnets inställning.¹⁴

Dagens lagstiftning kring vårdnad, boende och umgänge präglas av en strävan efter samförståndslösningar mellan föräldrarna då dessa antas vara bäst för barnet.¹⁵ Utgångspunkten innebär att föräldrarna enskilt kan avgöra hur umgänget mellan barn och umgängesförälder ska se ut genom att upprätta skriftligt avtal som efter godkännande av socialnämnden får bindande verkan.¹⁶ Avtalet kan innehålla villkor för hur umgänget ska utövas, t ex att en person utsedd av socialnämnden ska närvara vid umgängestillfällena.¹⁷ För de fall föräldrarna inte själva kan komma överens om saken kan föräldern väcka talan varmed rätten avgör om umgänge är till barnets bästa och under vilka villkor ett umgänge i så fall ska utövas.¹⁸ För de fall något samarbetsamtal mellan föräldrarna inte ägt rum innan talan väcktes har rätten möjlighet att uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att anordna ett sådant inom socialtjänstens regi.¹⁹ Pekar socialnämndens utredningar på att ett pågående umgänge medför att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa har nämnden rätt att väcka talan om ändring av ett tidigare beslut. Innan sådan talan väcks bör dock nämnden verka för att föräldrarna själva kan komma överens om en ändring.²⁰

Umgänget mellan barn och förälder kan ske genom att de träffas eller genom någon annan form av kontakt.²¹ En sådan annan form av kontakt kan t ex vara genom brev eller telefon. Detta alternativ till traditionellt umgänge anses inte vara avsett att begränsa barnets rätt att träffa sin förälder utan betraktas vara en lösning för de undantagsfall då vanligt umgänge inte går att genomföra i någon egentlig utsträckning. Bli a kan sådan form av umgänge anses lämplig om föräldrarna bor långt ifrån varandra, en förälders rörelsefrihet är begränsad t ex på grund av en långvarig sjukhusvistelse eller om barn och förälder inte har haft kontakt alls eller enbart ringa kontakt

¹³ FB 6:2a 3 st

¹⁴ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:2a 3 st (2009-03-23)

¹⁵ SOU 2005:43 s 225

¹⁶ FB 6:15a 3 st

¹⁷ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:15a 3 st (2009-02-26)

¹⁸ FB 6:15 1 st 1 men

¹⁹ FB 6:18

²⁰ FB 6:15a 1 st 2 men samt Ewerlöf i en Karnovkommentar till paragrafen (2009-02-26)

²¹ FB 6:15 1 st 2 men

sedan en längre tid tillbaka. I vissa fall kan det anses lämpligt att traditionellt umgänge kombineras med någon annan form av umgänge.²²

1.6.3 Föräldrarnas ansvar

Barnets båda föräldrar bär ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med den förälder den inte bor tillsammans med så långt som möjligt tillgodoses, detta ansvar föreligger oavsett om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte.²³ Bestämmelsen innebär att boföräldern har en skyldighet att underlätta för barnet och uppmuntra det till att genomföra umgänget. Umgängesföräldern har i sin tur ett ansvar för att barnets behov av umgänge med denne blir tillgodosett.²⁴ Detta ansvar är visserligen inte sanktionerat men en ovilja att samarbeta kan få konsekvenser om föräldrarnas agerande kan betraktas som umgängessabotage eller umgängesvägran.

Med termen *umgängessabotage* avses vanligen de situationer då en förälder försöker hindra eller begränsa barnets möjligheter att få träffa den andra föräldern utan något godtagbart skäl. Detta kan t ex ske om föräldern hävdar att barnet är sjukt, genom att själv resa bort med barnet eller om föräldern flyttar till en annan ort. Hit hör även de situationer då den ena föräldern försöker intala barnet att det inte bör träffa den andra genom att hänvisa till föräldrarnas dåliga sidor. Då ett sådant beteende innebär att barnet utestängs helt från umgänget eller endast kan få det i mycket begränsad omfattning anses detta vara till uppenbar nackdel för det.²⁵ I förlängningen kan föräldrarnas agerande innebära ett argument mot föräldrarnas lämplighet inför ett kommande avgörande av rätten om frågan om barnets vårdnad, boende och umgänge skulle komma att väckas på nytt; detta anses vara i enlighet med grundtanken om att ensam vårdnad bör förordnas till den förälder som bäst kan antas främja ett nära och gott umgänge mellan barnet och den andra föräldern.²⁶

Vid en eventuell ny prövning av vårdnad, boende eller umgängesfrågan är ett umgängessabotage dock enbart en av flera omständigheter som rätten ska beakta i avgörandet av vad som ska anses vara till barnets bästa, även om det anses att den förtjänar särskilt avseende. Att en förälder har agerat på ett visst sätt får därmed inte leda till att rättens avgörande grundas på någon form av rättvise- eller bestraffningstänkande ur ett föräldraperspektiv. I det enskilda fallet skulle visserligen ett umgängessabotage kunna leda till att rätten drar slutsatsen att vårdnaden bör flyttas över till den andre föräldern och att initiala olägenheter för barnet anses överkomliga med tanke på att barnet med tiden kan få en fungerande relation till båda föräldrarna, men rättens slutsats skulle även kunna bli den motsatta. I vissa fall kan prövningen visa att det likväl vore bäst för barnet att bo kvar hos en förälder

²² Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:15 1 st 2 men (2009-03-19)

²³ FB 6:15 2 st samt Ewerlöf i en Karnovkommentar till paragrafen (2009-02-26)

²⁴ SOU 2005:43 s 166

²⁵ SOU 2005:43 s 168

²⁶ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:2a (2009-02-18)

som visserligen saboterar umgänget men i övrigt erbjuder så starkt förankrad social och känslomässig trygghet att den olägenhet som sabotaget medför inte väger över.²⁷ Anledningen till varför boföräldern saboterar umgänget anses inte ha någon betydelse utan det är konsekvenserna av föräldrarnas handlande och vilken betydelse de får för barnets bästa som är avgörande.²⁸

Umgängesvägran innebär att umgängesföräldern själv förhindrar eller begränsar barnets möjligheter att träffa föräldern ifråga, trots att barnet själv kanske vill ha kontakt. Detta kan ske genom att föräldern inte kommer till avtalade umgängestillfällen eller att denne på något annat sätt väljer bort att träffa sitt barn, vilket uppenbarligen kan vara till stor nackdel för barnet. FB:s regel om att även umgängesföräldern ska medverka till att umgänget blir av kan visserligen innebära ett stöd för boföräldern och socialtjänsten att verka för att beteendet förändras, men det kan vara mycket svårt att komma till rätta med det. Om föräldern inte är intresserad av sitt barn anses det varken lämpligt eller möjligt att tvinga denne till umgänge, inte heller bör så ske med tanke på barnets intressen. Detta innebär att om umgängesföräldern väljer att upprepade gånger inte medverka vid bestämda tillfällen bör umgänget begränsas eller upphöra helt i syfte att barnet ska slippa känna sig sviket.²⁹

1.7 Umgänge i närvaro av kontaktperson

1.7.1 Möjligheten att förena umgänge med villkor

Så som ovan konstaterats har lagstiftaren som utgångspunkt att en nära och god kontakt med båda föräldrarna är till barnets bästa. Vid en prövning i det enskilda fallet där samtliga omständigheter ska beaktas kan dock ibland slutsatsen dras att umgänge inte bör ske alls eller att det måste förenas med villkor och ske under vissa särskilda former. Anledningen till sådant uteblivet eller begränsat umgänge kan vara att barnet riskerar att fara illa på något sätt eller att det finns en risk för att umgängesföräldern kommer att föra bort barnet olovligt. Vidare kan umgänget behöva begränsas för de fall föräldern och barnet har haft avbrott i sin kontakt och behöver tid att lära känna varandra. För de fall den inbördes konflikten mellan föräldrarna är så pass allvarlig att de inte kan mötas personligen t ex utan att börja bråka, kan vissa villkor för bl a överlämnandet av barnet behöva regleras i

²⁷ Se t ex Svea HovR:s dom målnummer T 7725-06 där mamman saboterat umgänget med pappan samt inte heller velat medverka i utredningar varmed hennes lämplighet som vårdnadshavare ansågs kunna ifrågasättas. Pappan bedömdes vara lämplig. En överflyttning av barnen från mamman till pappan ansågs emellertid inte lämplig med tanke på att barnen rotat sig hos mamman och inte kände pappan. Vidare menade rätten att ett påtvingat umgänge kunde riskera leda till en ännu sämre bild av pappan, vilket i sin tur befarades innebära att barnen inte skulle komma att ta kontakt senare i livet.

²⁸ SOU 2005:43 s 168 f

²⁹ SOU 2005:43 s 170

syfte att underlätta situationen och främja kontakten mellan barn och umgängesförälder.³⁰

Ett sådant villkor för umgängets utövande kan vara att det ska ske i närvaro av en person som är utsedd av socialnämnden; denna person benämns kontaktperson och används som ett medel för att ge barnet möjlighet att träffa sin umgängesförälder. Kontaktpersonens uppdrag är att medverka vid umgänget i de fall detta behövs för att barnet ska känna sig tryggt eller behöver annat stöd. Insatsen kan även motiveras med att boföräldern känner en oro över att umgänget kan påverka barnet på ett ogynnsamt sätt.³¹ Det är dock endast barnets behov av att kontaktpersonen närvarar vid umgänget som är avgörande för beslutet, för de fall det är umgängesföräldern som person som behöver stöd får det behovet lösas för sig. Här bör även påpekas att kontaktpersonen inte har rollen som övervakare och denne har inga befogenheter att hindra ett bortförande av barnet eller att skydda det från en kränkande behandling, kontaktpersonen har enbart en plikt att i efterhand anmäla händelser till socialtjänsten. För de allvarliga fall då ett sådant större skydd skulle krävas anses ett förordnande om umgänge inte vara lämpligt överhuvudtaget.³²

1.7.2 Bakgrund till insatsen kontaktperson

Begreppet kontaktperson infördes i den svenska lagstiftningen genom antagandet av 1980 års SoL³³. Av lagen framgår det att socialnämnden kan utse en särskild person (kontaktperson) med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter om den enskilde begär eller samtycker till det.³⁴ Denna formulering ansågs vara i linje med den då nya grundtanken om frivillighet i den öppna vården.³⁵ Bestämmelsen avsåg att erbjuda stöd, råd eller hjälp i fler situationer än vad tidigare system med övervakare och förbindelsemän hade kunnat erbjuda. Utöver att insatsen ansågs vara lämplig för personer med missbruksproblematik som behövde hjälp med praktiska sysslor som att ordna läkarbesök, skaffa arbete och bostad kunde det även röra sig om hjälp och stöd vid utövandet av vårdnaden av barn och förbättring av relationen mellan förälder och barn.³⁶ Eftersom insatsen kontaktperson var menad att anpassas till den enskildes behov kunde uppdragets innebörd vara mycket mångskiftande. Detta innebar att regleringen kring insatsen kom att hållas väldigt öppen och stort ansvar lades på den enskilda kommunen att göra egna avgöranden om vad som var att anses vara lämpligt, bl a vad gäller vilken kompetens kontaktpersonen skulle anses behöva ha.³⁷

³⁰ SOU 2007:52 s 203 f Dessa villkor är möjliga i enlighet med FB 6:15a

³¹ SOU 2005:43 s 173

³² SOU 2005:43 s 174

³³ SFS 1980:620 Socialtjänstlag

³⁴ 10 § SFS 1980:620 Socialtjänstlag

³⁵ SOU 1977:40 Socialtjänst och socialförsäkringsställägg s 182

³⁶ Prop 1979/80:1 s 227

³⁷ SOU 1977:40 s 184

Lagens förarbeten uppmärksammade att kontaktperson kunde utses även i de fall en umgängesberättigad förälder ansåg sig behöva stöd eller hjälp vid utövandet av umgänget. Vårdnadshavarens medgivande krävdes inte för att insatsen skulle vara teoretiskt möjlig, men lagstiftaren valde att påminna om att kontaktpersonens verkliga möjligheter att bistå föräldrar och barn kan bli begränsade om föräldrarna är oeniga om hur umgänget ska utföras.³⁸

I likhet med denna första reglering kring kontaktperson i 1980 års version av SoL skiljer inte heller dagens gällande lydelse av lagen på de olika formerna av insatsen vad gäller vilket uppdrag som föreligger. Dagens familjerättsliga inriktning på barnets bästa har dock emellertid kommit att innebära att insatsen kontaktperson tillfaller barnet istället för föräldern, då svårigheter kring umgänge ses ur barnets perspektiv snarare än föräldrarnas. För de fall det enbart är umgängesföräldern som behöver stöd vid utövandet av umgänget får den frågan lösas för sig.³⁹

1.7.3 Uppdraget kontaktperson vid umgänge

En genomgång av socialstyrelsens årliga rapporter *Barn och unga* under 2000-talet visar på att runt 22 000 barn varje år får insatsen kontaktperson/-familj någon gång under året.⁴⁰ Det är dock omöjligt att avgöra exakt hur stor del av dessa barn det är som får insatsen som stöd vid umgänge då Socialstyrelsen i sin statistik inte särskiljer denna form av kontaktperson från övriga typer av kontaktpersoner som kan tillerkännas barn enligt SoL. Denna brist på kunskap kom att belysas i en rapport från 2007 efter ett samarbete mellan Rädda Barnen och Socialstyrelsen.⁴¹ Efter en egen undersökning menade rapportens författare Ekbom och Landberg att omkring 3 000 barn hade fått insatsen kontaktperson vid umgänge under 2004.⁴²

Det är socialtjänsten som har till uppgift att utse lämpliga kontaktpersoner, närmare hur socialtjänsten arbetar med det uppdraget kommer att redogöras i kapitel 3.2. Här kan kort nämnas att systemet med kontaktpersoner baseras på frivillighet, detta innebär att rekryteringen ofta sker genom att socialtjänsten annonserar eller att personer spontant anmäler sig. Ibland är det föräldrarna själva som föreslår lämpliga personer. Många av de individer som anmäler intresse att bli kontaktperson är studenter, pensionärer eller andra människor som känner att de vill göra en insats och har tid över. Det krävs inga särskilda kvalifikationer för uppdraget, men i vissa mer komplicerade fall kan socialtjänsten välja att utse en mer professionell

³⁸ Prop 1979/80:1 s 529

³⁹ SOU 2005:43 s 174

⁴⁰ Se Socialstyrelsens årliga rapporter *Barn och unga*, 2000-2007

⁴¹ ”Innerst inne var man rädd...” Barn och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson, Socialstyrelsen 2007

⁴² Ekbom och Landberg s 18

person. Hur stor ersättningen till kontaktpersonen blir beror på omfattningen av uppdraget.⁴³

Vissa kontaktpersoners uppdrag består enbart i att närvara vid överlämnandet mellan föräldrarna i syfte att minimera risken för en konflikt mellan dem. Denna variant av uppdrag är lämplig i de fall då barnet redan har en tillräckligt trygg relation till sin umgängesförälder, men att föräldrarna sinsemellan inte vill eller klarar av att träffas ensamma. I mindre allvarliga fall är kontaktpersonens uppgift att enbart närvara då barnet lämnas från en förälder till den andre, i mer allvarliga fall sköter kontaktpersonen överlämningen mellan dem.⁴⁴

Kontaktperson kan även utses för de fall barnet ännu inte har en nära och trygg relation till sin förälder men att det samtidigt anses finnas en rimlig chans att barnet med tiden kan bygga upp en sådan. Kontaktpersonen fungerar då som ett stöd för barnet under tiden som familjrelationen utvecklas. Denna variant av uppdraget kan vara lämplig bl a i situationer där barn och förälder inte umgåtts under en längre tid, då umgänget har begränsats på grund av bristande föräldraförmåga eller då ett tidigare umgänge begränsats på grund av att föräldern misstänkts för brott mot barnet eller någon annan i familjen. Vid denna form av umgänge anses det mycket viktigt att följa upp hur barnets anknytning till föräldern fortskrider och att kontaktpersonen är tillräckligt kvalificerad för uppdraget. Ekbohm och Landberg anser att insatsen kontaktperson i dessa fall ska vara tidsbegränsad och ha som mål att barnet och föräldern kan ha ett fritt umgänge. De menar att om relationen är så skadad att ett sådant fritt umgänge inte kan anses förenligt med barnets bästa under en överskådlig tid, bör umgänge på obestämd tid enbart utövas i undantagsfall.⁴⁵

Oavsett hur den enskilda insatsen är utformad ska kontaktpersonen alltid enbart vara ett oberoende stöd till barnet. Detta innebär att personen måste hålla sig neutral till föräldrarna och inte bli involverad i den eventuella konflikt som ligger bakom beslutet om insatsen. Vidare innebär detta att personen inte ska föra information mellan föräldrarna eller svara på frågor om vad som hänt under umgänget, istället ska föräldern vända sig till den ansvarige socialsekreteraren. Inte heller bör kontaktpersonen tala med någon av föräldrarnas ombud. I syfte att förebygga sådana situationer får kontaktpersonen ofta skriva på en förbindelse om tystnadsplikt Om frågan om barnets vårdnad, boende eller umgänge kommer upp i rätten igen kan dock kontaktpersonen komma att kallas som vittne.⁴⁶

Uppdraget som kontaktpersonen får är ofta komplicerat. Utöver risken att bli involverad i föräldrarnas konflikt kommer personen ofta att ensam befinna sig i situationer där snabba beslut måste fattas om vad som kan anses vara lämpligt eller olämpligt vid genomförandet av umgänget.

⁴³ Andersson och Bangura Arvidsson s 85

⁴⁴ Ekbohm och Landberg s 69 f

⁴⁵ Ekobom och Landberg s 71

⁴⁶ Socialstyrelsen 2008 s 56 f

Förutom avgöranden om hur en förälder behandlar eller tilltalar barnet kan det röra sig om bedömningar om huruvida föräldern är påverkad av alkohol eller droger, om denne är i stark psykisk obalans eller liknande svåra gränsdragningar om huruvida barnet riskerar att fara illa eller inte. Det kan även finnas en risk för att kontaktpersonen på eget initiativ börjar gå utanför sitt uppdrag. Dessa svårigheter innebär att uppdraget kräver klara instruktioner som är tydligt definierade och att även föräldrarna informeras om de instruktioner som kontaktpersonen fått.⁴⁷

Med tanke på det ofta komplicerade uppdraget anses det viktigt att kontaktpersonen får tillgång till stöd från den ansvariga handläggaren, i svårare fall bör stödet ges i form av mer kvalificerad handledning.⁴⁸ Även samtal med andra kontaktpersoner via gemensam fortbildning kan vara till hjälp, liksom att erfarna kontaktpersoner kan fungera som mentorer för de som är nya.⁴⁹

⁴⁷ Socialstyrelsen 2008 s 56 f

⁴⁸ SOSFS 2003:14, dessa instruktioner behandlas närmare under kapitel 3.2.2

⁴⁹ Socialstyrelsen 2008 s 57

Samspelet mellan domstolen och socialtjänsten

I mål om umgänge är rättens uppgift att avgöra frågan till barnets bästa. Kommunen har i sin tur ett ansvar att tillgodose dess invånares behov av stöd och hjälp i samband med att ett mål om umgänge har avgjorts. Metoden att villkora umgänge med kontaktperson kräver därmed agerande från både domstol och berörd socialnämnd. I följande kapitel kommer denna uppdelning av uppgifter mellan de båda myndigheterna att beskrivas.

1.8 Det processuella arbetet vid domstolen

1.8.1 Yrkande om kontaktperson

Talan om umgänge väcks i tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist av den förälder som vill umgås med barnet,⁵⁰ sådan talan kan föras även då föräldrarna har gemensam vårdnad.⁵¹ Även socialnämnden får föra talan om umgänge⁵², för de fall nämndens utredningar om ett pågående umgänge pekar på att barnet inte mår bra av det eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den omfattning och ordning som tidigare bestämts. Även om socialnämndens talan vanligtvis rör begränsning eller upphörande av umgänget anses talerätten inte vara begränsad till detta utan istället vara generell, vilket även ger nämnden möjlighet att föra talan om en utökning av umgänget.⁵³ Domstolen ska handlägga frågan om umgänge i den ordning som är föreskriven för tvistemål.⁵⁴

Så som kortfattat nämnts ovan under kapitel 2.1.2 präglas lagstiftningen om vårdnad, boende och umgänge sedan en lång tid tillbaka av en strävan efter samförståndslösningar framför avgörande av rätten. Den allmänna utgångspunkten bakom detta är inställningen att föräldrarnas egna överenskommelser oftast skapar en mer hållbar lösning och att de dessutom ofta är till barnets bästa, har kommit att innebära att regelsystemet har utformats så att föräldrarna ska kunna nå enighet i alla frågor som rör barnet. Detta har kommit att innebära att föräldrarna ofta har försökt att komma överens via samarbetsamtal som t ex erbjuds av kommunen innan talan väcks i domstol.⁵⁵

⁵⁰ FB 6:15a 1 st 1men

⁵¹ Everlöf i en Karnovkommentar till FB 6:15a 1 st 1men (2009-03-04)

⁵² FB 6:15 1 st 2 men

⁵³ Everlöf i en Karnovkommentar till FB 6:15a 1 st 2men (2009-03-04)

⁵⁴ FB 6:17 2 st

⁵⁵ SOU 2005:43 s 225

Även efter väckandet av talan har föräldrarna möjlighet att nå en överenskommelse på egen hand.⁵⁶ Dessutom har rätten möjlighet att ge socialnämnden, eller något annat organ, i uppdrag att anordna strukturerade samarbetsamtal under sakkunnig ledning i ett försök att nå enighet.⁵⁷ En förutsättning för att rätten ska initiera ett samarbetsamtal anses vara att föräldrarna inte motsätter sig ett sådant, något uttryckligt samtycke krävs dock inte och föräldrarna är inte skyldiga att delta.⁵⁸ Om enighet inte uppnås via samarbetsamtal kan rätten därefter verka för att föräldrarna istället når en samförståndslösning.⁵⁹ Denna metod används för de fall då möjlighet att uppnå enighet anses finnas kvar trots att samarbetsamtalen inte lyckades.⁶⁰ Rätten ger då i uppdrag till en arvoderad medlare att aktivt försöka nå en lösning som är förenlig med barnets bästa och har möjlighet att lämna medlaren närmare anvisningar om vad denne ska iaktta vid fullgörandet av uppdraget.⁶¹ En del i att finna en samförståndslösning kan vara att föräldrar och barn får prova ett visst utformat umgänge under en bestämd tidsperiod.⁶²

Yrkande om att kontaktperson ska medverka vid utövandet av umgänget kan därmed framföras dels av föräldrarna själva, dels av socialnämnden. Eftersom parterna inte anses disponera över målet har dock även domstolen rätt att på eget initiativ villkora umgänget, dvs utan att någon av parterna har yrkat villkoret.⁶³ Emellertid avstår vanligtvis rätten från den möjligheten i de fall ingen av föräldrarna lämnar sitt samtycke till insatsen då chansen att få till stånd ett fungerande umgänge anses mycket liten utan åtminstone en av föräldrarnas frivilliga medverkan.⁶⁴

1.8.2 Rättens utredningsansvar

Eftersom mål om umgänge ska behandlas som indispositivt tvistemål är det rättens uppgift att först försäkra sig om att fallet blir tillbörligt utrett och att därefter avgöra det i enlighet med barnets bästa.⁶⁵ Denna utredningsskyldighet innebär att socialnämnden ska ges tillfälle att lämna upplysningar innan avgörandet sker. För de fall nämnden har upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är denna skyldig att informera rätten om dessa.⁶⁶ Om rätten anser att ytterligare utredning behövs får den uppdra åt t ex socialnämnden att utföra en sådan, domstolen

⁵⁶ Se Svea Horätts dom målnummer T 3610-08 där föräldrarna nått en överenskommelse på egen hand efter att en av parterna överklagat tingsrättens dom. Hovrätten valde därmed att betrakta överenskommelsen som barnets bästa och därför ändra tingsrättens dom efter den.

⁵⁷ FB 6:18

⁵⁸ Socialstyrelsen 2008 s 108

⁵⁹ FB 6:18 a

⁶⁰ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:18a (2009-03-23)

⁶¹ FB 6:18a

⁶² Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:18a (2009-03-23)

⁶³ JO 2002/2003 s 252 (s 267)

⁶⁴ Se t ex SOU 2007:52 s 204 samt mina egna intervjuer i kap 5

⁶⁵ FB 6:19 1 st

⁶⁶ FB 6:19 2 st

har här möjlighet att fastställa riktlinjer och tidsramar för uppdraget.⁶⁷ Dessa ytterligare utredningar, som bl a ett barnpsykiatriskt utlåtande, ska dock endast göras då de anses nödvändiga för att avgöra tvisten.⁶⁸

Den person som utför utredningen ska försöka klarlägga barnets inställning till frågan, redovisa denna för rätten och lämna förslag till beslut.⁶⁹ Vad gäller genomförandet av undersökningen anses det viktigt att denna sker genom att utredaren träffar barnet. Utredningen ska dock inte ske i de fall det kan anses olämpligt, t ex om barnet inte kan anses ha uppnått tillräcklig ålder eller mognad för att ha en egen uppfattning i saken. Någon bestämd åldersgräns anses inte kunna gå att fastställa utan lämpligheten måste avgöras av utredaren i varje enskilt fall. Även i de situationer då barnet är särskilt känsligt och det är känt genom annan utredning vad barnet tycker anses det olämpligt att undersöka dess inställning. För de fall det inte anses olämpligt att barnet tillfrågas om sina synpunkter är det viktigt att utredaren uppträder med varsamhet och med respekt för den lojalitetskonflikt som barnet befinner sig i, det är därmed viktigt att barnet inte pressas på uppgifter.⁷⁰ I undantagsfall kan barnet även höras inför rätten då särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.⁷¹ I dessa fall anses det krävas att barnet har gått med på att framträda. Vad gäller beaktandet av barnets ålder och mognad anses barn under 12 år endast sällan vara så mogna att de bör medverka vid rättegången. Vid avgörandet huruvida barnets medverkan anses lämplig eller ej bör i första hand föräldrarnas och vårdnadsutredarens synpunkter inhämtas.⁷²

Det anses även mycket viktigt att rättens beslut föregås av ett samråd med socialnämnden så att förordnandet kan utformas i enlighet med nämndens resurser.⁷³ Detta eftersom nämnden ibland kan ha svårt att finna någon lämplig person som är villig att anta uppdraget som kontaktperson, särskilt med tanke på den omfattning eller under de tider som rätten föreskriver i sitt beslut om umgänge.⁷⁴ Vissa tendenser anses dock finnas till att detta problem har börjat uppmärksammas av landets domstolar, vilka nu verkar vara mer restriktiva med antalet timmars umgänge i närvaro av kontaktperson av hänsyn till dessa svårigheter.⁷⁵ För de fall socialnämnden inte kan få tag i någon lämplig kontaktperson får detta till följd att umgänget inte kan ske i enlighet med rättens förordnande och frågan måste därmed prövas på nytt.⁷⁶

⁶⁷ FB 6:19 3 st

⁶⁸ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:19 3 st (2009-03-26)

⁶⁹ FB 6:19 4 st

⁷⁰ Prop 1994/95:224 s 54 f

⁷¹ FB 6:19 5 st

⁷² Ewerlöf i en Karnovkommentar till 6:19 5 st (2009-03-26)

⁷³ Se JO 2002/2003 s 252 (s 253f) samt NJA 1987 s 15

⁷⁴ SOU 2007:52 s 205

⁷⁵ Andersson och Bangura Arvidsson s 88

⁷⁶ Se NJA 1987 s 15, rättsfallet kommer att utvecklas vidare i kapitel 4.1

1.8.3 Möjligheten till interimistiska beslut och verkställighet

Rätten har möjlighet att med eller utan särskilt yrkande besluta om frågor rörande umgänge för tiden fram till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har vunnit laga kraft.⁷⁷ Ett sådant interimistiskt beslut ska emellertid inte fattas rutinmässigt, utan enbart då barnets bästa i det enskilda fallet kräver det.⁷⁸ I vissa fall anses ett sådant beslut vara nödvändigt i syfte att förhindra att barnet inte ska fara illa.⁷⁹ Sådan skada kan uppstå bl a för de fall då föräldrarnas inbördes tvist innebär att barnets kontakt med umgängesföräldern riskerar att brytas helt under domstolens eller socialnämndens handläggningstider, t ex om boföräldern nekar den andra föräldern umgänge. Möjligheten till ett interimistiskt beslut om visst umgänge, eventuellt förenat med villkor om att kontaktperson ska närvara vid tillfällena, kan därmed innebära en möjlighet för barnet att bibehålla sin relation till umgängesföräldern.

Vid sitt avgörande av det interimistiska beslutet ska rätten ta hänsyn till barnets vilja.⁸⁰ Innan domstolen fattar sitt beslut ska parterna få möjlighet att yttra sig. Även sk snabbyttranden från socialnämnden kan inhämtas, nämnden ska därmed i sin tur höra föräldrarna och barnet i de fall detta är lämpligt.⁸¹ Nämnden anses inte behöva uttrycka någon egen uppfattning i själva tvistefrågan, ibland kan det emellertid vara lämpligt då omständigheterna innebär att en viss lösning inte kan anses förenlig med barnets bästa.⁸²

Verkställighet av endera ett interimistiskt eller lagakraftvunnet beslut söks hos tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist.⁸³ Här kan påpekas att ett avgörande om umgänge anses verkställbart även för de fall det inte uttryckligen förpliktar en part att göra något. Detta innebär att det inte krävs att avgörandet om umgänget är detaljerat eller aktuellt för alla praktiska frågor som kan uppstå.⁸⁴ Rätten har därmed möjlighet att besluta om vissa kompletteringar eller ändringar av de praktiska arrangemangen för utövandet av umgänget för de fall de anses nödvändiga i syfte att genomföra det.⁸⁵ Då enbart smärre justeringar accepteras innebär detta att möjligheten inte får användas på något sådant sätt att verkställigheten kommer att avvika från avgörandet i väsentliga delar. Att villkora umgänget på sådant sätt att en kontaktperson ska närvara vid genomförandet, utan att något sådant förordnande tidigare funnits, har lagstiftaren ansett utgöra en alltför stor förändring varmed istället parten är hänvisad till att väcka talan om ändring

⁷⁷ FB 6:20 1 st

⁷⁸ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:20 1 st (2009-04-21)

⁷⁹ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:20 1 st (2009-04-21)

⁸⁰ Ewerlöf i en Karnovkommentar till FB 6:20 1 st (2009-04-21)

⁸¹ FB 6:20 2 st

⁸² Prop 1981/82:168 s 80

⁸³ FB 21:1 2 st

⁸⁴ Malm i en Karnovkommentar till FB 21:1 2 st (2009-04-21)

⁸⁵ FB 21:4 3 st

av avgörandet. För de fall situationen betraktas vara så allvarlig att det krävs en tredje person för att garantera barnets säkerhet, anses det därmed vara uppenbart att verkställigheten inte tillsvidare kan ske.⁸⁶

Vid beslut om verkställighet ska barnets bästa komma i främsta rummet och hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.⁸⁷ Vad gäller rätten att väcka talan om verkställighet anses den som saknat behörighet att föra talan om umgängesfrågan även kunna antas sakna behörighet att ansöka om verkställighet av avgörandet.⁸⁸ Innan beslutet om verkställighet fattas har rätten möjlighet att utreda huruvida medling kan utgöra ett alternativt förfarande i syfte att få till stånd ett frivilligt fullgörande från den person som har hand om barnet.⁸⁹ Om det anses osannolikt att en medlingsinsats kommer att leda till barnets överlämnande eller om en sådan metod kan antas fördröja ärendets behandling i onödan ska dock inte insatsen användas.⁹⁰ För de fall rätten beslutar om verkställighet är den inte bunden av parts yrkanden i fråga om hur den ska genomföras utan får själv avgöra om vite ska föreläggas eller om barnet ska hämtas genom polismyndighetens försorg.⁹¹ I de situationer då hämtning eller omhändertagande av barnet är för handen menar lagstiftaren att någon ska närvara som kan vara till stöd för det, detta innebär att om barnet har en kontaktperson så bör denne anlitas.⁹²

⁸⁶ Prop 2005/06:99 s 83

⁸⁷ FB 21:1 1 st, se även 21:5 och 6 varav framgår att verkställighet inte får ske mot barnets vilja utom då rätten finner det nödvändig till barnets bästa respektive att rätten ska vägra verkställighet om det är uppenbart att den är oförenlig med barnets bästa.

⁸⁸ Malm i en Karnovkommentar till FB 21:1 2 st (2009-04-21)

⁸⁹ FB 21:2 1 st samt Malm i en Karnovkommentar till paragrafen (2009-04-21)

⁹⁰ Verkställighetsförordningen (SFS 2006:467) 4§

⁹¹ FB 21:3 samt Malm i en Karnovkommentar till paragrafen (2009-04-21)

⁹² FB 21:11 1 st Undantag görs dock för brådskande situationer, se 1 st sista men.

1.9 Det praktiska arbetet hos socialtjänsten

1.9.1 Skyldigheten att erbjuda stöd

SoL stadgar att varje kommun har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver.⁹³ Bestämmelsen innebär bl a att kommunens socialnämnd får ett övergripande ansvar för barns och ungdomars behov av stöd och hjälp.⁹⁴ Efter att ett mål eller ärende om vårdnad, boende, umgänge eller adoption har avgjorts anses det kunna finnas ett särskilt behov av sådana insatser.⁹⁵ Vad gäller socialnämndens ansvar att medverka till ett barns umgänge med den förälder den inte stadigvarande bor tillsammans med, kan detta fullgöras genom att nämnden utser en kontaktperson i enlighet med SoL.⁹⁶ Lagen baseras dock på tanken om respekt för självbestämmanderätt och integritet då den är utformad kring betydelsen av den enskildes aktiva roll och beslutande över sin egen situation.⁹⁷ För de situationer tvångsingripande krävs är lagen till följd därav inte tillämplig.

1.9.2 Processen att utse en lämplig kontaktperson

Det saknas formella riktlinjer för hur socialnämnderna ska handlägga rättens beslut om att de ska utse en lämplig kontaktperson. Enbart i Socialstyrelsens allmänna råd SOSFS 2003:14 *socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och omsorg* stadgas vissa kortfattade anvisningar för hur frågan bör behandlas men hur de enskilda kommunerna sedan mer konkret arbetar efter dessa avgör de själva. Detta innebär att handläggandet kan skilja sig mycket åt mellan olika kommuner.

I dessa kortfattade anvisningar menar Socialstyrelsen att socialnämndens uppdrag till kontaktpersonen bör vara skriftligt och detaljerat och tydligt utformat. Det bör bl a framgå vad syftet med insatsen är samt vad kontaktpersonen ska vara vaksam på och vilka förhållningsregler som ska gälla i det enskilda fallet. Vidare bör det betonas att kontaktpersonen ska inta en neutral position och sätta barnets bästa främst. Ur instruktionerna bör även fastslås hur uppföljning av insatsen ska göras.⁹⁸ En regelbunden uppföljning anses vara mycket viktig i syfte att utvärdera hur insatsen fungerar, om ändringar ska göras och eventuellt ta ställning till hur länge insatsen ska pågå. Socialstyrelsen menar dock att kontaktpersonen inte bör vara skyldig att rapportera till socialnämnden, detta i syfte att inte skada

⁹³ SoL 2:2 1 st

⁹⁴ SOU 2007:52 s 204

⁹⁵ SoL 5:1 6p

⁹⁶ SoL 3:6 3 st

⁹⁷ Prop 1979/80:1 s 522 f

⁹⁸ SOSFS 2003:14 s 11

uppbyggandet av förtroende mellan klienter och kontaktpersonen. Istället bör genomgång och redovisning av ärendet ske t ex i form av samtal mellan klient, kontaktperson och en socialarbetare, varefter ärendets handläggare kan skriva själva rapporten som tillförs ärendets akt.⁹⁹ Utöver information till själva kontaktpersonen bör socialnämnden även klargöra kontaktpersonens uppdrag för föräldrarna och informera om de instruktioner som har getts till denne.¹⁰⁰

Vad gäller kontaktpersonen som sådan uppställer Socialstyrelsens råd inga specifika kompetens- eller lämplighetskrav. Det enda som nämns är att socialnämnden bör, med den tilltänktes samtycke, begära uppgifter från socialtjänstens register, Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister samt även eventuellt kontakta referenspersoner.¹⁰¹ Vilken specifik kompetens personen behöver ha anses bero på vilken typ av insats det behövs i det enskilda fallet. Eftersom anledningen bakom beslutet med kontaktperson ytterst är att tillgodose barnets trygghet i samband med umgänget ska socialnämnden alltid bedöma en tilltänkt kontaktpersons lämplighet utifrån barnets synvinkel.¹⁰² Valet av kontaktperson blir därför mycket viktigt då barnet måste känna förtroende för den aktuella personen för att metoden alls ska fungera. Därmed anses det även viktigt att uppdraget helst fullgörs av en och samma person i syfte att tillgodose barnets behov av kontinuitet, av tidsskäl kan det dock ibland vara nödvändigt att dela uppdraget på två individer. För att umgänget ska fungera krävs det även att kontaktpersonen har vunnit föräldrarnas förtroende.¹⁰³ Efter att en lämplig person har utsetts menar Socialstyrelsen att kontaktpersonen bör ha tillgång till stöd från den ansvarige handläggaren, i komplicerade fall bör stöd också erbjudas i form av kvalificerad handledning.¹⁰⁴

1.9.3 Betydelsen av den kommunala självstyrelsen för socialtjänstens organisation

Regeringsformen (RF) fastslår i sitt portalstadgande bl a att den svenska folkstyrelsen förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunal självstyrelse.¹⁰⁵ Den kommunala självstyrelsen anses innebära att demokratin kommer till uttryck på det lokala och regionala planet.¹⁰⁶ Principen har även tagits in i Kommunallagen (KomL).¹⁰⁷ Själva begreppet har visserligen inte

⁹⁹ Socialstyrelsen 2008 s 57

¹⁰⁰ SOSFS 2003:14 s 11

¹⁰¹ SOSFS 2003:14 s 11

¹⁰² SOU 2007:52 s 208

¹⁰³ Ekbohm och Landberg s 55f

¹⁰⁴ SOSFS 2003:14 s 12

¹⁰⁵ RF 1:1 2 st

¹⁰⁶ Jermsten i en Karnovkommentar till RF 1:1 2 st (2009-03-31)

¹⁰⁷ KomL 1:1 2 st

uttryckligen definierats vare sig i RF eller i KomL men det anses röra sig om en princip som är avsedd att ge kommunerna en självständig och till viss grad fri bestämmanderätt. Lagstiftaren har därmed givit kommunerna en egen, principiellt fri och från staten fredad sfär inom vilken de själva får råda över sina angelägenheter.¹⁰⁸ Den kommunala självstyrelsen är emellertid inte obegränsad, det ankommer på riksdagen att i lag bestämma grunderna för t ex kommunernas organisation och verksamhetsformer. Av denna anledning förekommer ett antal speciallagstiftningar som ålägger kommunerna att fullgöra olika slags förvaltningsuppgifter, SoL utgör ett exempel på sådan lagstiftning.¹⁰⁹

SoL stadgar att varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område.¹¹⁰ Emellertid framgår det inte av lagen hur kommunen ska organisera detta arbete för att uppfylla de ålägganden som lagen föreskriver. Det är därmed inte nödvändigt att kommunen tillsätter en specifik socialnämnd, detta ansvar kan lika väl uppfyllas genom en eller flera andra nämnder.¹¹¹ Oavsett hur den enskilda kommunen valt att organisera sitt arbete kan dock en traditionell uppdelning av socialtjänsten göras genom att skilja familjerättsenheter från individ- och familjeomsorger. Till familjerättens uppgifter kan då räknas samarbetssamtal och familjerättsutredningar om vårdnad, boende och umgänge vilka kan utgöra beslutsunderlag för rätten. Individ- och familjeomsorgen har i sin tur avdelningar eller arbetsgrupper för utsatta grupper såsom barn, unga och familj dvs social barn- och ungdomsvård. Dessa avdelningar gör t ex utredningar om barn som far illa, beslutar om bistånd och gör uppföljningar av olika insatser.¹¹²

Denna rätt till självstyrelse innebär att även de praktiska rutinerna kring hur en lämplig kontaktperson vid umgänge utses kan variera från kommun till kommun. I vissa fall sköter familjerätten enbart de bakomliggande utredningarna medan individ- och familjeomsorgen handhar själva rekryteringen och tillsättandet av kontaktpersonen samt även uppföljandet av insatsen. I andra fall sköter familjerätten både utredningar och uppföljningar, även andra kombinationer är naturligtvis möjliga. En avgörande faktor i hur arbetet ser ut i det enskilda fallet, och då särskilt gällande samarbetet mellan familjerätten och individ- och familjeomsorgen, verkar bestå i hur många invånare kommunen har. I kommuner med större städer kan familjerätten vara central medan socialtjänsten i övrigt är uppdelad på stadsdelarna, vilket kan innebära risk för sämre uppföljning och insyn i det enskilda fallet. I mellanstora och mindre städer finns det större möjligheter för att hela socialtjänsten kan arbeta närmare varandra och på så sätt få bättre kontroll över sina ärenden.¹¹³

¹⁰⁸ Bohlin s 22

¹⁰⁹ Bohlin s 22 f

¹¹⁰ SoL 2:1 Se även avsnitt 3.2.1

¹¹¹ Bohlin s 31

¹¹² Andersson och Bangura Arvidsson s 36

¹¹³ Andersson och Bangura Arvidsson s 39 f

Är rättens begäran om socialtjänstens medverkan ett åläggande eller en rekommendation?

Med bakgrund i att en domstol inte har juridisk möjlighet att ålägga en socialnämnd att utse en kontaktperson, anses nämnden istället ha att anse domstolens beslut vara en begäran om nämndens medverkan. Följande kapitel kommer att redogöra för diskussionen om huruvida denna begäran ska tolkas som ett bindande åläggande eller en rekommendation för socialnämnden.

1.10 NJA 1987 s 15

I NJA 1987 s 15 lyftes frågan hur socialnämnden skulle tolka rättens beslut om att en kontaktperson skulle närvara vid umgänget. Hovrätten hade tillerkänt pappan umgänge under villkor att en tredje person som socialnämnden utser skulle närvara vid umgängestillfällena. Den aktuella socialnämnden ansåg sig emellertid varken ha någon praktisk möjlighet eller någon rättslig skyldighet att medverka såsom hovrätten avsett i sin dom. Båda föräldrarna sökte revision.

I sitt yttrande till HD framförde socialnämnden tolkningen att hovrättens förordnande visserligen kunde förefalla vara ett tvingande påbud för nämnden, men då något lagstöd för en sådan uppfattning inte torde finnas så synes förordnandet inte vara verkställbart utan borde snare ses som en rekommendation. Detta, tillsammans med nämndens hårt trängda resurser och ärendets kvalificerade art, ledde till att ingen lämplig person kunde utses för uppdraget.

Socialstyrelsen uttalade i sitt yttrande att den enskilda socialnämndens medverkan utgör en förutsättning för att umgänge ska kunna ske i enlighet med domstolens beslut, nämnden ska se rättens beslut som en begäran om medverkan. Vidare poängterades vikten av att förordnandet föregås av en kontakt mellan domstolen och nämnden. Avslutningsvis påminde socialstyrelsen om socialnämndernas övergripande ansvar enligt SoL vilket stadgar en skyldighet att medverka till att ett barns behov av umgänge med sin förälder blir tillgodosett. Med tanke på att nämndens medverkan i dessa fall är nödvändig utifrån barnets behov, ska den se till att en lämplig person utses för uppdraget.

I sitt avgörande betonade HD att socialnämnderna har att utgå från att umgänge ska ske i den utsträckning och i den omfattning som rätten

beslutar, samt att det ska anses vara i överensstämmelse med barnets bästa. Därmed ankommer det inte på nämnden att göra en egen bedömning av lämpligheten av det beslutade umgänget eller låta en sådan bedömning inverka på frågan om valet av personen som ska närvara vid utövandet. Slutligen konstaterade HD att nämnden i det aktuella fallet inte har utsett någon person för uppdraget under angivande att något umgänge tills vidare inte kan komma i fråga, trots socialstyrelsens uttalanden. Med hänvisning till att allmän domstol inte kan utfärda något åläggande gentemot en socialnämnd drog HD slutsatsen att frågan om umgänge måste omprövas i hovrätten med utgångspunkt i att nämndens medverkan inte kan påräknas.

1.11 Bör socialtjänsten vara skyldig att utse en kontaktperson efter rätts beslut?

1.11.1 SOU 1994:139 och 1995:79

Huruvida det kan anses föreligga ett behov av lagstiftning kring socialnämndens skyldighet att utse en kontaktperson efter rätts beslut samt kring domstolens skyldighet att samråda med socialtjänsten innan beslutet fattas, har diskuterats i ett flertal lagstiftningsärenden. JO uppmärksammade frågan i ett yttrande över en departementspromemoria¹¹⁴ genom att påpeka att nämnden inte uppfattade rätts förordnande som bindande för de fall de inte kunnat hitta någon lämplig person för uppdraget eller till följd av personalbrist. Konsekvensen av att rätts beslut inte hade följts av nämnden hade blivit att umgänget inte kunde bli av i enlighet med domen. JO menade att sådan tvekan hos nämnderna kunde undanröjas om det av SoL framgick att det åligger nämnden att utse en kontaktperson när det behövs för umgängesrätts utövande.¹¹⁵

Frågan lyftes på nytt i och med SOU 1994:139 där Socialtjänstkommittén framhöll att ett beslut om tillsättande av kontaktperson alltid borde föregås av ett samråd med socialförvaltningen. Synpunkten framfördes i fråga om s k tingsrättsuppdrag, vilka i utredningen beskrivs som ärenden där tingsrätten vid sitt beslut utgått från att nämnden utser en tredje person att närvara när den utdömda umgängesrätten utövas. Kommittén menade dock att frågan behövde övervägas ytterligare innan beslut om saken skulle fattas.¹¹⁶ Frågan skickades på så sätt vidare till den då nyligen tillsatta Vårdnadstvistutredningen, vilken kommer att behandlas nedan, genom kommitténs påpekande att SoL borde kompletteras med en uttrycklig bestämmelse om socialnämndens skyldighet att utse en kontaktperson. Uttalandet gjordes särskilt med tanke på att tingsrättsuppdragen var till för

¹¹⁴ Ds 1989:52

¹¹⁵ SOU 2007:52 s 209

¹¹⁶ SOU 2007:52 s 209

att skydda barnet och därmed inte var att betraktas som frivilliga i likhet med andra insatser enligt lagen.¹¹⁷

Vårdnadstvistutredningen tillsattes för att utvärdera 1991 års reform av FB:s regler om vårdnad och umgänge, vars resultat redovisades i SOU 1995:79. Även i detta fall ansåg utredarna att det fanns alltför lite underlag för en bedömning av behovet av en lagreglering och menade därför att ett noggrant övervägande borde göras i något annat sammanhang.

Vårdnadstvistutredningen menade att ett ställningstagande i frågan måste föregås av en inventering dels av i vilka fall domstolen beslutar om att kontaktperson ska närvara vid umgänget, dels i vilka fall det verkligen föreligger ett behov av insatsen. Detta i syfte att klargöra vilka konsekvenser införandet av en lagstadgad skyldighet skulle innebära för den enskilda kommunen, särskilt med inriktning på vilka krav på resurser som detta skulle innebära med tanke på att kommunerna redan kan ha svårt att hitta lämpliga personer för uppdraget. Vidare menade utredarna att det måste klargöras huruvida en sådan skyldighet skulle innebära en ökad möjlighet för domstolarna att förordna om kontaktperson "för säkerhets skull" i de situationer då det saknas tillräckligt underlag för ett antagande att behovet finns. Därmed måste det även utredas om kommunens resurser kommer att tas i anspråk i en sådan omfattning att det riskerar att påverka möjligheterna att utnyttja insatsen i de fall då det verkligen är befogat.¹¹⁸

I sin proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge menade emellertid regeringen att frågan om vilka kontakter som borde förekomma mellan domstol och socialnämnd redan var tillräckligt klarlagd. Regeringen hänvisade därmed till ställningstagande gjorda i dels ovan nämnda NJA 1987 s 15, dels av JO i sitt beslut den 30 augusti 1994 (dnr 43-1994) och menade att dessa båda redan hade framhållit vikten av att ett förordnande av kontaktperson ska föregås av kontakt med socialnämnden. Regeringen ansåg att inte heller frågan om att ålägga socialnämnderna med en skyldighet att utse en kontaktperson behövde utredas ytterligare. Denna del gjordes med hänvisning till det redan befintliga övergripande ansvaret i SoL för nämnderna att medverka till att ett barns behov av umgänge blir tillgodosett. Regeringen menade vidare att det i praktiken största problemet torde vara att det kan vara svårt för socialnämnderna att hitta lämpliga personer för uppdraget samt att det var en fråga som knappast går att lösa genom lagstiftning.¹¹⁹

1.11.2 SOU 2005:43

JO valde att på nytt uppmärksamma dessa frågor i sin ämbetsberättelse 2002/03 s 252¹²⁰ i anslutning till en tvist angående en socialnämnds handläggning av ett förordnande om kontaktperson vid umgänge. JO drog

¹¹⁷ SOU 2007:52 s 209f

¹¹⁸ SOU 1995:79 s 123 ff

¹¹⁹ Prop 1997/98:7 s 76

¹²⁰ Diariernr 3159-1999

slutsatsen att det inte kunde anses råda någon osäkerhet i praxis om att en socialnämnd har utsett en kontaktperson då en domstol har förordnat om en sådan, detta trots att domstolen inte har någon formell möjlighet att ålägga nämnden att göra detta. Därmed, officiellt sett, istället för att betrakta förordnandet som ett åläggande ska det betraktas vara en begäran om medverkan från socialnämndens sida. JO betonade även att viss osäkerhet kring hur socialnämnderna ska handlägga frågan dock fortfarande måste anses finnas.¹²¹

I syfte bl a för att överväga om ytterligare åtgärder behöver vidtas för att underlätta umgänge i närvaro av kontaktperson samt att därmed återigen lyfta oklarheterna som JO pekat på, tillsattes 2002 års Vårdnadskommitté. I sitt betänkande SOU 2005:43 Barns bästa, föräldrars ansvar föreslog kommittén införandet av begreppet umgängesstöd i syfte att skilja kontaktperson vid umgänge efter domstolsavgöranden från andra typer av kontaktpersoner. I likhet med prop. 1997/98:7 ansåg utredarna att en lagstadgad skyldighet för kommunerna att utse en kontaktperson inte kunde anses lämplig med tanke på de problem för framförallt mindre kommuner det skulle kunna innebära, detta eftersom nämnderna redan hade svårigheter att hitta lämpliga personer för uppdraget.¹²² Av en enkätundersökning framgick emellertid att det var relativt ovanligt att domstolen tar kontakt med socialnämnden innan den beslutar om sitt förordnande. Detta menade kommittén vara oacceptabelt, särskilt med tanke på tidigare nämnda avgöranden och uttalanden om hur stor vikt ett sådant handlande har. Av denna anledning föreslogs en bestämmelse om en skyldighet för nämnden att medverka för de fall nämnden har förklarat att den kan åta sig uppdraget.¹²³ Bestämmelsen skulle innebära att domstolen skulle bli tvungen att begära in ett yttrande från nämnden innan beslut om en viss åtgärd kunde fattas, där nämnden fick redovisa huruvida den t ex har möjlighet att ställa upp med umgängesstöd. Domstolen skulle därefter ha att utgå från yttrandet i sin bedömning av umgängesfrågan.¹²⁴ Även om kommittén inte ville ge domstolarna möjlighet att ålägga nämnderna att utse kontaktperson föreslogs emellertid en skyldighet för dem att verka för att rättens beslut kommer till stånd. Kommittén menade att en sådan bestämmelse skulle klargöra nämndernas skyldighet att ta upp frågan om umgängesstöd på eget initiativ.¹²⁵

I proposition 2005/06:99, vilken efterföljde Vårdnadskommitténs utredning, menade regeringen att förslaget om umgängesstöd behövde analyseras ytterligare.¹²⁶ I sitt ställningstagande hänvisade regeringen till invändningar från vissa remissinstanser, vilka befarat att förslaget skulle innebära en ”vetorätt” för socialnämnderna som skulle försvåra domstolens beslut. Istället förespråkade remissinstanserna en sådan skyldighet för kommunerna

¹²¹ JO 2002/03 s 252 (s 267 f)

¹²² SOU 2005:43 s 171 f

¹²³ SOU 2005:43 s 172

¹²⁴ SOU 2005:43 s 384

¹²⁵ SOU 2005:43 s 178

¹²⁶ Prop 2005/06:99 s 54

att utse en kontaktperson, som tidigare har diskuterats. Även vissas frågor kring socialnämndens hantering ansågs av dessa vara i behov att belysas ytterligare.¹²⁷

1.11.3 SOU 2007:52

År 2006 tillsattes en ny utredning i syfte att bl a analysera föräldrars beslutanderätt vid gemensam vårdnad, varmed även problematiken kring utformningen av systemet med kontaktperson lyftes på nytt. Denna utredning resulterade i SOU 2007:52¹²⁸. I likhet med SOU 2005:43 instämde utredaren att begreppet ”umgängesstöd” borde införas för de kontaktpersoner som utses av socialnämnder i enlighet med domstolsavgöranden. Detta bl a i syfte att skilja dessa från andra kontaktpersoner som kan utses i enlighet med SoL 3:6 och som aldrig kan utses mot den enskildes vilja.¹²⁹ Vidare menade utredaren att det är i viss mån otillfredsställande med det gällande systemet att domstolens beslut ska betraktas som en begäran om medverkan från socialnämnden. På så sätt kan barnets bästa riskera att komma i skymundan då nämnden konstaterat att den inte har tillräckligt med resurser för att bistå med en sådan insats. I syfte att undvika en sådan risk föreslår utredaren en lagreglerad möjlighet för domstolen att ålägga socialnämnden att utse ett umgängesstöd. Utredaren uttrycker emellertid sin medvetenhet om att socialnämnderna har svårigheter att hitta lämpliga personer för uppdraget som kontaktperson, vilket i tidigare lagstiftningsärenden har ansetts omöjliggöra införandet av en skyldighet för kommunerna. Med anledning av detta menar utredaren att en förutsättning för socialnämndernas skyldighet att utse en kontaktperson ska vara att det generellt sett finns en realistisk möjlighet för nämnderna att efterkomma ett sådant krav.¹³⁰ Utredaren föreslår därför att domstolen ska vara skyldig att samråda med socialnämnden innan beslut fattas, för att på så sätt skapa förutsättningar för en dubbelriktad kontakt mellan myndigheterna. Socialtjänstens uppgift vid samråden beskrivs vara att ge besked om de personalresurser som står till buds, inte att påverka domstolen att besluta eller inte besluta om umgänge eller umgängesstöd i en viss omfattning.¹³¹

SOU 2007:52 har i skrivande stund remissbehandlats och bereds nu inom regeringskansliet. En genomgång av ett urval av remissyttrandena pekar på en genomgående anslutning till förslaget till de delar som uppmärksammats ovan.

¹²⁷ Prop 2005/06:99 s 58

¹²⁸ SOU 2007:52 Beslutanderätt vid gemensam vårdnad mm.

¹²⁹ SOU 2007:52 s 218

¹³⁰ SOU 2007:52 s 228

¹³¹ SOU 2007:52 s 231

1.12 JO:s beslut 2009-02-10

Sommaren 2007 inkom en anmälan till JO angående klagomål mot en kommuns stadsdelsförvaltning med anledning av att tingsrättens beslut om att umgänge skulle ske i närvaro av kontaktperson inte följts av att kommunen utsett någon sådan. JO lämnade sitt beslut i februari 2009.¹³²

Tingsrätten hade i februari 2005 beslutat interimistiskt om att umgänge mellan pappan och dottern skulle ske i närvaro av en kontaktperson, vilken stadsdelsförvaltningen skulle utse. Då någon sådan person ännu inte utsetts i april 2006 uppmärksammade pappans ombud rätten på detta, varmed domstolen meddelade att deras beslut fortfarande gällde samt att stadsförvaltningen snarast skulle lämna besked om sitt arbete med ärendet. I sitt svar i april samma år angav förvaltningen att de försökt förbereda dottern genom ett antal träffar i syfte att göra henne trygg inför mötet med sin pappa, men att dottern på ett tydligt sätt visat otrygghet och rädsla inför ett sådant kommande möte. Denna inställning påpekades även av psykolog efter att utredningssamtal hade genomförts under maj månad. Utredarna tog även kontakt med dotterns mamma som instämde i bedömningen. Handläggarna hade därmed i det läget ansett att ett umgänge med kontaktperson inte kunde organiseras. Emellertid var mamman rädd för att uppfattas som samarbetsovillig, varmed hon var angelägen om att ett umgänge skulle ske, hon ansåg att någon reell fara för dottern inte fanns samt att hon hoppades att dottern skulle vänja sig vid sin pappa. Utredarna inom stadsdelsförvaltningen hade emellertid tagit för givet att mamman, särskilt med tanke på psykologens uttalande, skulle yrka på att inget umgänge alls skulle medges.

I juli samma år yrkade pappan på ett interimistiskt beslut om gemensam vårdnad och ökat umgänge utan kontaktperson. Mamman framhöll att beslutet från februari skulle bestå. Tingsrätten dömde i enlighet med mammans yrkade och erinrade återigen om förvaltningens ansvar att utse en kontaktperson. I augusti förelade domstolen familjerättsenheten att inkomma med en skriftlig redogörelse för skälen bakom sitt beslut att inte medverka i enlighet med tingsrättens beslut. Förvaltningens utredare befann sig en oförutsedd och svår situation då det rörde sig om att genomföra ett umgänge som barnet inte ville delta i och dessutom bedömdes inte må bra av. Eftersom båda föräldrarna i rätten hade gått med på umgänge hade saken egentligen inte heller prövats, detta eftersom gemensamma beslut anses föredras framför rättsens beslut samt att de ska anses utgöra barnets bästa. Hindret mot genomförandet av umgänget bestod därmed i barnets vägran till det, vilken i domstolsprocessen inte fick stöd av någon förälder. Utredarna valde därmed att mer aktivt arbeta för att ett umgänge skulle komma till stånd och hoppades att dottern hade blivit modigare med åldern. Trots vissa tecken till förbättring kunde inte umgänget genomföras varmed utredarna bedömde det meningslöst att fortsätta försöken. Pappan uppgavs ha blivit delgiven beskedet muntligen och en överenskommelse uppfattades av

¹³² JO:s beslut 2009-02-10, diarienummer 3069-2007

utredarna, emellertid saknas tydliga journalanteckningar om vad som meddelats parterna. Några formella beslut att inte utse en kontaktperson togs inte av stadsdelsförvaltningen, inte heller avslutades frågan genom någon förhandling i rätten. Under våren 2006 begärde pappan därför likväl att tingsrätten skulle påminna stadsdelsnämnden om beslutet om umgänge. Familjerättsenheten menade återigen att umgänget inte borde ske varpå tingsrätten förtydligade att beslutet fortfarande var gällande. Något utredande svar på detta eller på senare frågor som tingsrätten ställde till enheten angående deras beslut att inte medverka i enlighet med domen från februari 2005 erhöles inte av domstolen.

I sin bedömning framhåller JO att, vid ett förordnande om att kontaktperson ska närvara vid umgänget, har socialnämnden vid behandlingen av frågan om utseende av en sådan person att utgå från att umgänge ska äga rum i den utsträckning och på det sätt som domstolen beslutat samt att det är i överensstämmelse med barnets bästa. Därmed ankommer det inte på socialnämnden att göra en egen bedömning om huruvida det beslutade umgänget är lämpligt eller inte. JO menar vidare att detta naturligtvis inte innebär att nämnden ska förhålla sig passiv för de fall den anser att ett umgämbeslut inte kan verkställas med anledning av omständigheter som inte var kända för domstolen vid tiden för dess beslut, det är att anses som angeläget att domstolen upplyses om sådant förhållande.

Med utgångspunkt i ovan förda resonemang menar JO att stadsdelsförvaltningen borde ha utgått från att umgänge med pappan skulle äga rum i enlighet med rättens beslut och att förvaltningen därför omgående efter avgörandet i februari 2005 ha vidtagit åtgärder för att finna och utse en lämplig kontaktperson. JO uttrycker även sin förvåning över att förvaltningen underlåtit att agera trots påminnelse från tingsrätten under år 2006. JO menar därför att förvaltningen inte kan undgå kritik för sin handläggning av ärendet i den delen och konstaterar att omständigheten att något umgänge kanske ändå inte hade kunnat komma till stånd inte ändrar den bedömningen.

JO väljer vidare att konstatera att förvaltningen brustit i att på ett tillräckligt tydligt sätt framföra sin uppfattning i frågan till både parterna och rätten. Även dokumentationen i ärendet betraktas som bristfällig då det inte går att bilda sig någon uppfattning om vilka bedömningar som gjorts och huruvida de har samrätt med parterna rörande de frågor som uppkommit under handläggningen.

Studier och intervjuer kring samspelet mellan de båda myndigheterna

Kapitlet syftar till att redogöra för de slutsatser kring domstolarnas och socialnämndernas samspel som kan formuleras med utgångspunkt i befintliga studier på området samt av min egen undersökning. Kapitlet inleds dock med en närmare beskrivning av de använda undersökningarna samt därefter en utvärdering om hur metoden att villkora umgänget med en kontaktperson kan anses fungera.

1.13 Närmare om undersökningarna

Studien *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson vid umgängestvister* av Andersson och Bangura Arvidsson från år 2006 är resultatet av ett forskningsprojekt finansierat av Allmänna Barnhuset. Rapporten beskriver bl a insatsen kontaktperson vid umgänge utifrån intervjuer med familjerätts- och socialsekreterare samt med yrkesverksamma jurister. Eftersom författarna ville beskriva systemet med hänsyn till hur den enskilda kommunens befolkningsstruktur och organisation av den sociala verksamheten såg ut valdes en större, en mellanstor och en mindre kommun ut för intervjuerna. Totalt sett genomfördes samtal med 21 familjerätts- och socialsekreterare, en domare med erfarenhet från tingsrätt och hovrätt, en chefsrådman vid en länsrätt och en jurist som arbetar som socialkonsulent på en länsstyrelse och som samtidigt har erfarenhet från Familjerättssociomernas Riksförening.¹³³

Rapporten *”Innerst inne var man rädd...” Barn och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson* av Ekbom och Landberg från år 2007 är i sin tur resultatet av ett samarbetsprojekt mellan Rädda Barnen och Socialstyrelsen. Arbetet syftar till att klargöra hur insatsen kontaktperson vid umgänge fungerar i praktiken för barn och föräldrar. Utredarna har gått igenom samtliga domar från år 2002 där tingsrätten beslutat att kontaktperson ska närvara vid umgänget varpå vissa av dessa domar har följts upp genom intervjuer av föräldrar och barn samt även vissa socialsekreterare. Författarna har sammantaget intervjuat 36 boföräldrar, 11 barn och sex umgängesföräldrar samt varit i kontakt med socialsekreterare inom socialtjänsten.¹³⁴

¹³³ ”Storstaden” hade mer än 250 000 invånare, ”Mellanstaden” ca 100 000 och ”Småstaden” ca 30 000. Andersson och Bangura Arvidsson s 11f och 35ff

¹³⁴ Ekbom och Landberg s 9

Min egen studie har, med inspiration av ovan nämnda studier, syftat till att undersöka hur systemet med kontaktperson används och fungerar i Skåne. Detta eftersom jag ansett det vara mycket intressant att klargöra i hur stor grad de olika tillvägagångssätten kan skilja sig åt från domsaga till domsaga. Genom att begränsa studien till Skåne, men samtidigt försöka göra den så heltäckande som möjligt inom det området, kan även belystas hur domsagornas system eventuellt skiljer sig åt trots den geografiska omedelbara närheten till varandra. Undersökningens fokus ligger på uttalanden av länets tingsrätter då jag menar att det är domstolarna som har de största möjligheterna till att påverka hur arbetsrutinerna myndigheterna emellan ser ut. Samtalen med socialnämnderna har använts som ett medel att bekräfta tingsrätternas uttalanden. Sammanlagt har fem av sex skånska tingsrätter respektive tre socialnämnder intervjuats.

1.14 Utvärdering av metoden att villkora umgänge med kontaktperson

1.14.1 Konstateranden från *Barnet mellan två föräldrar*

Anderssons och Bangura Arvidssons studie påtalade en stor brist på överblick om både hur systemet med kontaktperson används och hur det organiseras. Någon sammanställd nationell statistik över hur vanlig insatsen är finns inte eftersom kontaktperson vid umgänge inte särskiljs från övriga typer av kontaktpersoner som kan tillerkännas en person i enlighet med SoL.¹³⁵ De enskilda kommunerna är fria att själva organisera sin socialtjänst vilket leder till stora administrativa skillnader, särskilt stor betydelse för hur arbetet organiseras verkar bero på kommunens invånarantal. Studien pekar på att dåliga interna rutiner kan leda till bristfälligt samarbete och insyn inom socialtjänsten, vilket i sin tur kan leda till dålig överblick i det enskilda fallet. Tendensen märktes särskilt i större städer där arbetet var mera uppdelat mellan familjerätts- och socialsekreterare.¹³⁶

Författarna kunde konstatera att det förmedlades en generellt positiv värdering av insatsen, samtidigt betonades även att den är beroende av en kontaktperson som kan klara av uppdraget.¹³⁷ Utredarna menade att det vanligaste är att enbart en av föräldrarna vill ha kontaktperson närvarande vid umgängestillfällena. I allmänhet är det boföräldern, vilken oftast är mamman, som framför en sådan önskan då denne känner sig otrygg inför den andra förälderns förmåga.¹³⁸ Umgängesföräldern kan i sådana situationer uppfatta förordnandet som ett tvång han måste uthärda.¹³⁹ I vissa

¹³⁵ Andersson och Bangura Arvidsson s 32

¹³⁶ Andersson och Bangura Arvidsson s 43f

¹³⁷ Andersson och Bangura Arvidsson s 81

¹³⁸ Andersson och Bangura Arvidsson s 77

¹³⁹ Andersson och Bangura Arvidsson s 74 f

fall betraktar emellertid umgängesföräldern kontaktpersonen vara ett skydd för sig själv då denne inte vill bli orätt anklagad för att inte kunna ta hand om sitt barn på ett bra sätt.¹⁴⁰

Vad gäller själva kontaktpersonen verkade umgängesföräldrarna oftast acceptera socialtjänstens val. Boföräldrarna kunde vara mer motsträviga till genomförandet av umgänget, de ställde ofta krav och framförde klagomål kring kontaktpersonen. Författarna menade att detta var en del i ett indirekt motstånd då boföräldern egentligen inte ville få till stånd ett umgänge och därmed försökte förhålla umgänget eller komma med olika undanflykter. I detta sammanhang betonades även vikten av att kontaktpersonen måste vinna föräldrarnas förtroende lika väl som barnets.¹⁴¹

De svårigheter och dilemman som utredarna kunde se rörde främst hur insatsen ska begränsas tidsmässigt och avslutas, att kontaktpersonens uppdrag inte var tillräckligt klart formulerat samt att kontaktpersonen blir partisk eller rädd. I vissa fall vill en förälder byta ut kontaktpersonen eller kalla den som vittne i en domstolsprocess.¹⁴² Författarna möttes även av problematiken kring huruvida umgänget ska genomföras till varje pris eller inte, särskilt om barnet själv inte vill ha ett umgänge. Vissa menade att barnen kan hamna i situationer att de inte kan "slippa" umgänget förrän de är i tolvårsåldern och deras egna åsikter tillmäts större vikt. Ibland kan barnen känna sig tvingade att genomföra umgänget då de tror att boföräldern annars kommer att betala vite. Situationen kan även bli svår för mindre barn då de riskerar att förlora kontakten med umgängesföräldern under tiden fram till dess en kontaktperson är utsedd. Dessa barn ska därefter träffa en okänd kontaktperson utöver den främmande föräldern och detta ska dessutom ske i en ny miljö. En del menade att detta blir en alltför stor apparat för de små och undrar om det verkligen kan vara till deras bästa.¹⁴³ I detta sammanhang menar vissa att detta system av umgänge till varje pris kanske inte uppskattas av barnet just då men att det i vuxen ålder kommer att vara tacksam för det.¹⁴⁴

1.14.2 Statistisk från *Innerst inne var man rädd*

Utredarna Ekbom och Landberg kunde konstatera att processen att utse kontaktperson kan vara enbart en liten del i en rad långa och uppslitande tvister om vårdnad och umgänge. Beslutet behövde inte innebära att dessa tvister upphörde.¹⁴⁵ Enligt de uppgifter författarna fått av boföräldrarna hade enbart 5 av 36 barn haft umgänge enligt domen, ytterligare fyra under en kortare period eller vid ett fåtal tillfällen och 21 av de 36 hade aldrig haft något umgänge enligt beslutet. Fyra år efter domen har enbart tio av barnen umgänge enligt domen eller mera umgänge än vad domen stadgar, vissa har

¹⁴⁰ Andersson och Bangura Arvidsson s 77

¹⁴¹ Andersson och Bangura Arvidsson s 76

¹⁴² Andersson och Bangura Arvidsson s 87 ff

¹⁴³ Andersson och Bangura Arvidsson 67 f

¹⁴⁴ Andersson och Bangura Arvidsson s 75

¹⁴⁵ Ekbom och Landberg s 34

umgänge utan kontaktperson. Anledningen till varför umgänget minskat eller upphört varierar, i vissa fall har umgängesföräldern av sagt sig sin rätt, i andra fall har barnet inte velat genomföra umgänget. Ingen förälder har uppgett att umgänget inte blivit av pga att socialtjänsten inte hittat någon kontaktperson. Sammanfattningsvis menar utredarna att deras intervjuer ger en tydlig bild av att insatsen kontaktperson sällan lett till att barnen fått en regelbunden kontakt med umgängesföräldern över tid.¹⁴⁶

En tredjedel av boföräldrarna ansåg att insatsen i stort sett ändå hade fungerat bra. De menar att kontaktpersonens närvaro innebar en trygghet både för boföräldern och för barnet, vissa har uppfattat kontaktpersonen som en vakt. Kontaktperson var ett stöd för barnet, den lyssnade och tog det på allvar. Några mammor är tacksamma över att barnet kunnat träffa sin pappa, något som varit omöjligt utan kontaktperson. Vissa hade uppfattat att barnet till varje pris måste umgås med båda sina föräldrar, de menade att umgänge i närvaro av kontaktperson därför var ett bättre alternativ till fritt umgänge, även om de helst hade velat att barnet skulle slippa umgänget.¹⁴⁷

Knappt två tredjedelar av föräldrarna menade att umgänget fungerat genomgående dåligt. Många uttryckte förtvivlan och stark kritik över att deras barn blivit utsatta för stora påfrestningar, vilka dessa påfrestningar var beskrevs emellertid mycket olika. Vissa menade att systemet ingav barnet falskt hopp då umgängesföräldern inte visar sig klara av umgänget. Andra gav exempel på att barnet tvingades iväg till umgänget mot sin vilja, att barnet hade protesterat men att kontaktperson ändå på något sätt sett till att umgänget blivit av. Några boföräldrar hade varit oroliga för barnets säkerhet, särskilt då umgängesföräldern uppträtt berusat och utsatt barnet för fara eller om denne hotat eller skrikat åt kontaktpersonen. Ibland hade föräldrar och barn fått intrycket att kontaktpersonen kunde ingripa i hotande situationer. Det verkade även finnas en rädsla bland boföräldrarna att bli anklagade för umgängessabotage, vissa menade att de kände sig tvungna att se till att umgänget blir av trots att barnet vägrade. Föräldrarnas åsikter gick isär även vad gäller uppfattningen om själva kontaktpersonen. Vissa menade att den lärer sig med umgängesföräldern. Påfallande många menade att de varit oroliga för kontaktpersonens säkerhet. En del var kritiska mot att kontaktpersonerna bytts ut gång på gång.¹⁴⁸

Utredarna intervjuade även umgängesföräldrar till sex barn. Dessa föräldrar menade att umgänget med kontaktperson i stort sett fungerat bra eller ok för hälften av barnen och dåligt eller varierande för resten. Många ansåg att det var positivt att kontaktpersonen användes, annars hade det kanske varit omöjligt för dem att träffa barnet. Mycket av den kritik de hade att framföra riktades oftare mot boföräldern än mot kontaktpersonen. De menade att föräldern saboterade umgänget eller manipulerade och lurade kontaktpersonen till sin egen fördel. Både bo- och umgängesföräldrarna

¹⁴⁶ Ekbom och Landberg s 34 ff

¹⁴⁷ Ekbom och Landberg s 35 f

¹⁴⁸ Ekbom och Landberg s 36 ff

betonade vikten av tydliga uppdrag, uppföljning och utbildning av kontaktpersonen.¹⁴⁹

Även elva barn intervjuades i utredningen, sju av dessa hade då kontakt med sin umgängesförälder. Alla var över 14 år gamla.¹⁵⁰ Dessa barn utgjorde en knapp tredjedel av de barn där domen blivit verklighet. Många föräldrar till de övriga barnen menade att barnen redan var tillräckligt belastade för att en intervju kunde anses lämplig. Utredarna formulerade därmed en hypotes om att de barn de intervjuade hade haft mer positiva erfarenheter av insatsen än de barn de inte lyckades nå, eftersom de flesta av de föräldrar som berättat att deras barn for illa under umgänget avböjde en intervju. Generellt sett ansågs det finnas en hög samstämmighet mellan vad boföräldern och barnet tyckt om umgänget.¹⁵¹

Några av barnen tyckte att det var negativt eller meningslöst att ha med kontaktpersonen vid umgänget. Åtta av de elva barnen var övervägande positiva till insatsen. Två av dem trodde att perioden med kontaktperson underlättade för dem att senare ta kontakt med föräldern på egen hand, två andra menade att det var bra eller ok att ha umgänget då de var små men att de idag inte vill ha någon kontakt. En del menade att det inte var helt okomplicerat att ha med en främmande person under umgänget, att stämningen blev lite stel eller att de hellre umgicks med kontaktpersonen än med föräldern. Vissa beskrev att deras inställning har förändrats över tiden.¹⁵² Majoriteten av barnen menade att kontaktpersonen stått för trygghet, däremot behövde det inte alltid innebära att själva umgänget upplevdes som tryggt eller att den tryggheten överfördes på föräldern. I de flesta intervjuerna återkom uttalanden om utsatthet, rädsla, frustration och besvikelse. Många av barnen talade om umgängesföräldrarnas brister, det verkade som att de hade förstått och accepterat att denne var sådan och inte kunde bli bättre.¹⁵³

Flera beskrev att umgängesföräldern inte ville att kontaktpersonen skulle vara med, vilket ledde till dålig stämning eller känsla av att barnet var emot sin förälder. Andra fokuserade tvärtom på att föräldrarna blev nöjda och glada då de kunde hitta på saker med sina barn. Utredarna menade här det vara tydligt att barnets fokus snarare ligger på föräldrarnas behov och inte sina egna, många hade uttalat att de var rädda för att göra föräldern ledsen eller besviken. De hade därmed inte uppfattat att tanken med insatsen är att umgänget är till för barnet utifrån barnets behov.¹⁵⁴ Själva kontaktpersonen beskrevs fungera som ett slags skydd eller vakt så att inget farligt kunde hända, ibland tog personen en aktiv social roll under umgänget, i andra fall en mer passiv. Många barn kände sig långt borta från de beslut som fattats

¹⁴⁹ Ekbom och Landberg s 39 f

¹⁵⁰ Ekbom och Landberg s 42

¹⁵¹ Ekbom och Landberg s 40 f

¹⁵² Ekbom och Landberg s 41 ff

¹⁵³ Ekbom och Landberg s 44 ff

¹⁵⁴ Ekbom och Landberg s 47 f

om umgänget, de hade fått veta väldigt lite om insatsen vilket kunde vara förvirrande och ge en känsla av osäkerhet.¹⁵⁵

1.14.3 Egna intervjuer

Under mina egna intervjuer menade både tingsrätter och socialnämnder att systemet med kontaktperson var bra då det innebar ett sätt för barnet att knyta kontakt med sin förälder och få igång ett umgänge som annars inte hade kunnat bli av. För barn eller boföräldrar som motsätter sig normalt umgänge kan en kontaktperson som vunnit förtroende innebära den trygghet som krävs för att personen ska godta umgänget. Möjligheten att undvika konflikter mellan föräldrarna poängterades också. Någon påpekade att föräldrarna ofta har gått med på insatsen, vilket gör att den därmed även vanligtvis fungerar smidigt. Metoden beskrevs ofta som en brygga över till normalt umgänge utan närvaro av kontaktpersonen. Vissa ville även påminna om att kontaktperson inte enbart används då det har rört sig om någon form av missförhållande i familjen såsom t ex misshandel eller missbruk. Ibland kan insatsen användas även då barn och förälder inte känner varandra eller om umgängesförälderns förmåga är ifrågasatt. Metoden kan, särskilt i dessa sistnämnda situationer, innebära en möjlighet för umgängesföräldern att bevisa sin lämplighet.

Vad gäller de negativa sidorna av insatsen poängterades ofta att det finns en klar risk för att själva umgänget påverkas negativt då närvaron av en tredje part kan uppfattas som onaturligt, att det inte blir samma sak. Många påpekade att det måste kännas förnedrande att behöva träffa sitt barn under övervakade förhållanden. Hur allvarlig denna påverkan verkligen är framgick emellertid inte, dessa invändningar verkade snarare vara spekulationer från de intervjuades sida. Någon menade, efter att ha fört ett liknande resonemang, att det dock inte verkar leda till några större reella problem då personen inte hade hört några sådana invändningar från föräldrar eller barn.

Utöver detta framhölls att parterna inte alltid har klart för sig vad syftet med kontaktpersonen egentligen tjänar till, många inblandade föräldrar och barn tror att umgänget med kontaktperson ska pågå löpande. Att tanken bakom insatsen är att den enbart ska användas under en övergångsperiod beskrevs kunna bli ett dilemma, särskilt i de fall där misshandel eller missbruk är den bakomliggande faktorn till beslutet, eftersom risker om återfall inte kan uteslutas då barnet lämnas ensam tillsammans med föräldern. Risk för barnet kan inte heller uteslutas då föräldern varit föremål för åtal av något liknande slag, men inte fått en fällande dom, varmed ibland umgänget kan anses behöva fortgå i närvaro av kontaktpersonen även efter domstolens friande. I detta sammanhang påpekas även att om riskerna anses så stora att ett fungerande umgänge inte bedöms kunna bli aktuellt så ska inte heller insatsen användas.

¹⁵⁵ Ekbohm och Landberg s 49 f

Vissa betonade att metodens framgång beror på om kontaktpersonen lyckas vinna föräldrarnas och barnets förtroende, i de fall så inte sker blir heller inte umgänget bra. Någon menade att det kan vara svårt att få tag på lämpliga kontaktpersoner och förklarade det vara en resursfråga. En av de tillfrågade kunde inte komma på något negativt vid intervjutillfället.

I de fall användandet av kontaktperson inte redan har kommit upp i en umgängesfråga har båda myndigheterna tillfälle att påtala lösningen. Av intervjuerna framgick att både domstol och socialtjänst menade att de ofta tar upp kontaktperson som en möjlig utväg i en förlikningssituation respektive under samarbetsamtal. I de fall det är domstolen som lyfter frågan har föräldrarna vanligtvis diskuterat möjligheten med sitt ombud. Ett par av tingsrätterna betonade vikten av att förankra idén hos föräldrarna och få deras samtycke snarare än att domstolen ska föreskriva om villkorat umgänge och på så sätt ”kräva det uppifrån”. Flera påpekade i det sammanhanget vikten av att ha åtminstone en förälder bakom sig innan beslutet att använda kontaktperson fattades. Någon domare menade även att de kan vara viktigt att, förutom att få se hur de ställer sig till frågan, även se hur de reagerar vid förslaget. Ingen av socialnämnderna hade själva väckt talan om att ett umgänge ska villkoras med kontaktperson, men de kände väl till möjligheten och några av dem uttryckte att det var bra att den fanns. Även inom socialtjänsten betonades vikten av att först ge föräldrarna tillfälle att agera i syfte att förankra idén hos dem.

1.15 Föregås beslutet om kontaktperson av en dialog mellan domstol och socialtjänst?

1.15.1 Iakttagelser från *Barnet mellan två föräldrar*

I Andersson och Bangura Arvidssons undersökning framkom det en vilja hos socialtjänsten att tingsrätterna ska kontakta dem innan rätten fattar beslut om kontaktperson. Detta i syfte att undvika olyckliga situationer då det beslutade umgänget inte kan realiserar av det skälet att socialtjänsten inte kan hitta någon lämplig person för uppdraget, varpå rätten måste pröva frågan på nytt. En sådan förfrågan ansågs även ge möjlighet för den aktuella socialsekreteraren att föreslå en omformulering av uppdraget eller ändra tidslängden av det. Möjligheten ansågs värdefull då många menade att alltför långa umgängestillfällen eller alltför täta sådana annars kunde innebära att det blir alltför svårt att få lämpliga frivilliga att ställa upp som kontaktperson.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Andersson och Bangura Arvidsson s 48

Flera av de intervjuade menade att tingsrätt och socialtjänst måste samarbeta inför tillsättandet av en kontaktperson. Eftersom rätten inte har möjlighet att ålägga socialnämnden att utse en sådan ansåg det istället krävas en överenskommelse. Emellertid framkom det att så inte alltid är fallet, vissa tingsrätter skickade enbart domen till socialkontoret och ansåg därmed att de gett socialtjänsten ett uppdrag. Andra tingsrätter gav domen till föräldrarna och menade att de själva fick ta kontakt med socialkontoret och ansöka om kontaktperson med domen som motivering.¹⁵⁷

Det ansågs alltså i vissa fall finnas ett glapp mellan rättsväsendet och socialnämnden i det här sammanhanget. Ett liknande glapp och brist på samarbete kunde även ses inom själva socialtjänsten i en större stad där arbetsuppgifterna var tydligt uppdelade mellan en central familjerättsenhet och flera olika socialkontor ute i de olika stadsdelarna. Ibland visste inte socialsekreterarna, vilka hade till uppgift att tillsätta kontaktpersonen, något om den aktuella familjen då de inte tog del av familjerättssekreterarnas utredning i fallet.¹⁵⁸ I mellanstora och mindre städer ansågs samarbetet vara mycket bättre, både mellan domstol och socialnämnd och internt inom socialtjänsten.¹⁵⁹

1.15.2 Egna intervjuer

Av min egen undersökning framgick att tillvägagångssätten inför tillsättandet av kontaktperson kan skilja sig väldigt mycket åt. Enbart två av de tillfrågade tingsrätterna uppgav att de alltid i det enskilda fallet diskuterade med socialtjänsten om huruvida kontaktperson är möjligt och hur det i så fall ska utformas. Tingsrätten menade att de gjorde på sådant sätt i syfte att inte utdöma något som inte är praktiskt genomförbart. En av de berörda socialtjänsten framförde en liknande bild av läget och ansåg sig ha en mycket bra dialog med sin tillhörande domstol. Utöver förfrågningar i varje enskilt fall anordnades även årliga möten mellan de båda myndigheterna varpå t ex frågor om samarbetsrutiner kan lyftas.

En av tingsrätterna uppgav att de ”i princip” tog kontakt med socialtjänsten i varje enskilt fall. De menade att de hade regelbundna möten mellan de två myndigheterna där bl a rutiner om tillsättande av kontaktperson ska gå till. Socialtjänsten hade i dessa framfört att rätten inte behöver ta kontakt för de fall det rör sig om umgänge inom vissa ramar. I andra fall då umgänget planeras till mer udda tider ska dock kontakt tas. Vidare menade domstolen att socialtjänsten försöker dämpa tidsomfånget och antalet umgängestillfällen eller utforma umgänget på annat sätt i de fall det är nödvändigt för att på så sett försöka se till att umgänge ska kunna gå att genomföra även om de lider brist på resurser. Även denna tingsrätt poängterade vikten av att aldrig utfärda ett förordnande om kontaktperson om det inte går att genomföra.

¹⁵⁷ Andersson och Bangura Arvidsson s 49

¹⁵⁸ Andersson och Bangura Arvidsson s 49

¹⁵⁹ Andersson och Bangura Arvidsson s 51

Någon tingsrätt uppgav att parterna ofta själva tog upp frågan om att kontaktperson ska närvara vid umgänget som en del i försök att komma överens frivilligt. Många gånger har även socialtjänsten föreslagit lösningen i s k snabbyttranden inför ett interimistiskt beslut. Domstolen menade att om inte någon annan part redan har tagit upp frågan så föreslår de själva och tar då kontakt med socialtjänsten för att göra en förfrågan om en sådan lösning är möjlig. Några generella, regelbundna samtal skedde inte mellan de båda myndigheterna utan kontakten beskrevs snarare som ganska informell.

Enbart en av domstolarna menade att det berodde på den enskilda situationen om alls någon förfrågan skedde. Tingsrätten menade att domaren oftast kände till huruvida det fanns några tillgängliga kontaktpersoner eller inte. Det var enbart då domaren kände sig osäker på saken eller då det fanns vissa önskemål om hur umgänget skulle utformas som kontakt togs. Några regelbundna möten mellan myndigheterna anordnades inte. Varför sådan regelbunden kontakt inte skedde var oklart, eventuellt kunde det förklaras genom att tingsrätten arbetade gentemot ett antal olika socialnämnder varmed det vore alltför komplicerat att föra en dialog med alla.

En av de socialtjänster som kommer i kontakt med denna sist nämnda tingsrätt menade att beslutet sällan föregås av någon kontakt utöver att ett snabbyttrande ibland kan ha föregått det. De menade att tingsrätten föreskriver om kontaktperson ändå och på så sätt förutsätter att det finns en kontaktperson tillgänglig. Vidare menade de att detta inte var något de egentligen funderade över utan de jobbar utifrån tingsrättens beslut och helt enkelt bara tillsätter en kontaktperson. Situationen i det enskilda fallet kan visserligen ibland bli stressig men de menade att det ändå aldrig blir några verkliga bekymmer eftersom de använder sig av ett antal fasta kontaktpersoner. En annan av tingsrättens tillhörande socialtjänster uppgav ungefär samma beskrivning. De menade att tingsrätten ”vet att vi gör vad vi ska”.

1.16 Kan två versioner av barnets bästa anses?

En familjerättsjurist i Andersson och Bangura Arvidssons studie påpekade att det inte är socialtjänstens sak att överpröva tingsrättens dom men att hon ändå har sett att den faktiskt gör det. Hon menar att om den inte tycker att umgänget är bra för barnet så är den inte heller så benägen att hitta en kontaktperson och göra samma ansträngning som i andra fall. Detta sker genom att socialtjänsten, efter att den har gjort en bedömning, säger att det inte går att hitta en kontaktperson eller så tillsätts en person varpå socialtjänsten konstaterar att umgänget inte fungerar och därmed enbart avslutar ärendet.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Andersson och Bangura Arvidsson, s 42

Ingen av de tillfrågade i min undersökning kunde se någon uttalad attitydskillnad mellan tingsrätter och socialnämnder om vad de anser vara till barnets bästa. De flesta tillfrågade menade att socialtjänsten inte gör någon egen bedömning huruvida umgänget i sig kan anses lämpligt. Däremot utvärderas rättsens förslag med tanke på vilka praktiska möjligheter de har för att genomföra umgänget. För de fall socialtjänsten får svårt att hitta en lämplig kontaktperson uppmärksammar den rätten om problemen och försöker få till stånd en ändring.

Vissa av tingsrätterna menade emellertid att olika uppfattningar ibland kan anas, vid de tillfällena påtalar oftast socialsekreteraren detta för domstolen. Detta rör särskilt de situationer då socialtjänsten har avgörande information som rätten inte tidigare har tagit del av. Sådana upplysningar anses vara mycket värdefulla för domstolarna, detta anses särskilt gälla i de fall ett interimistiskt beslut kan vara aktuellt. Det kunde även konstateras att socialtjänstens version av barnets bästa praktiskt taget blir avgörande vid just interimistiska beslut, då rättsens underlag i stort sett enbart består av socialtjänstens snabbytrande. Först längre fram i processen anses domstolen kunna göra en mer fristående bedömning och skaffa sig en egen uppfattning. I detta sammanhang valde en socialnämnd att påpeka att socialtjänsten visserligen belyser och analyserar barnets bästa men att den inte tar ställning till saken utan lämnar den uppgiften till domstolen.

En tingsrätt menar att domstol och socialtjänst kanske kan ha olika åsikter ibland men att de samtidigt har samma juridiska bedömningsgrunder. Tingsrätten föreslår därför att en skillnad i uppfattning och slutsatser kanske kan förklaras i att de båda myndigheterna träffar parterna på olika sätt och i olika stadier av tvisten. Domstolen träffar vanligtvis parterna i mer formella sammanhang tillsammans med deras ombud, socialtjänsten har större möjlighet att observera hur barn och föräldrar fungerar till vardags. Detta skulle kunna innebära att myndigheterna får olika uppfattningar om hur förhållandena ser ut och därmed drar olika slutsatser om vad som är till barnets bästa.

En av de intervjuade rådmännen menade att det finns en åsikt bland domstolarna att kommunerna har mycket litet utrymme att påverka frågan och hänvisar till att rätten ska veta i förväg om socialtjänsten kan ställa upp med kontaktperson eller inte, varpå själva avgörandet om huruvida insatsen är lämplig ligger i domstolens händer. Han valde emellertid att lägga till att vissa enskilda personer inom socialtjänsten hade större vana än andra att "sätta sig på tvären". Han fortsatte genom att konstatera att en viss maktkamp mellan de två myndigheterna förekommer, men att den uppmärksammas som ett problem snarare av tingsrätten än av socialtjänsten. Som exempel nämndes situationer då socialtjänsten kunde mena att umgängesföräldern gav ett spontant intryck av att vara hotfull eller skrämmande med tanke på t ex föräldrarnas kroppsbyggnad, klädsel eller kulturella bakgrund. Socialsekreterarens privata tolkning av personen riskerade därmed leda till den eventuellt förutfattade meningen att ingen

skulle vilja ställa upp som kontaktperson vid umgänge med en sådan förälder. Beteende av detta slag sågs dock som sagt som ett problem ur tingsrättens synvinkel snarare än ur socialtjänstens. Rådmannen avslutade med att poängtera att han aldrig misstänkt att socialtjänsten har regelrätt motverkat något beslut utan han tror att den alltid åtminstone försöker medverka.

Övriga tillfrågade menade att de inte kunde se några tydliga tecken på att det skulle föreligga någon form av uttalad maktkamp mellan domstol och socialnämnd när väl förordnandet om kontaktperson har utfärdats. Vid den förberedande frågan från rätten till nämnden om någon kontaktperson fanns att tillgå kunde emellertid svaret ibland bli att de inte hade möjlighet att medverka med någon sådan. Med hänvisning till det som konstaterats ovan försökte då socialtjänsten oftast få rätten att anpassa förordnandet i enlighet med de resurser socialtjänsten förfogade över. Den allmänna åsikten verkade vara att socialtjänsten följer de beslut som rätten väl har fattat utan invändningar i sak. En del tillfrågade menade emellertid att även om de själva medvetet inte upplevt att socialtjänsten motverkat ett umgänge så utslöt de inte att så kunde och även hade skett. Flertalet påpekade att om umgänget skulle visa sig inte bli till barnets bästa så rapporteras det, av föräldrarnas ombud eller av socialtjänsten själv, till domstolen som i sin tur väljer om en annan lösning ska väljas.

Analys och slutsatser

Under detta avsnitt sammanställs ovanstående kapitel och en analys sker med utgångspunkt i de frågeställningar som formulerats i uppsatsens syfte.

1.17 Uppfyller insatsen sitt ändamål?

Hur vanlig insatsen kontaktperson vid umgänge är och hur den fungerar i praktiken går tyvärr inte att svara på med någon större säkerhet eftersom nationell statistik inte förs och uppföljning av insatsen i de enskilda kommunerna ofta är bristfällig. Detta innebär att all egentlig kunskap om metoden måste hämtas genom undersökningar och intervjuer, vilka med tanke på sin natur knappast kan ge en komplett eller helt korrekt bild av den verkliga situationen i landet. Anderssons och Bangura Arvidsson påtalade denna stora brist på överblick i sin undersökning och härledde den bl a från problematiken med att varje kommun är fri att själv organisera sin socialtjänst, vilket har visat sig leda till stora administrativa skillnader mellan dem.

Vid en sammanställning av de åsikter som framförts om hur systemet med kontaktperson vid umgänge uppfattas av domstolar och socialnämnder respektive av föräldrar och barn framkommer en relativt splittrad bild. Myndigheterna verkar i allmänhet tycka bra om systemet då de menar att det är ett bra sätt för barnet att bygga upp en relation till sin förälder och att det ger förutsättningar för ett kommande normalt umgänge. Även om en del föräldrar och barn kan vara positivt inställda till insatsen som sådan verkar emellertid insatsen enbart i undantagsfall resultera i ett normalt umgänge.

Enighet kan dock sägas råda kring vikten av att rätt kontaktperson utses för uppdraget, då det är viktigt att denne vinner både föräldrarnas och barnets tillit. Kontaktpersonen måste därutöver få tillräckliga instruktioner och stödinsatser från socialtjänsten för att kunna fullgöra sitt uppdrag på bästa sätt, även föräldrarna måste vara införstådda med vad uppdraget ska innebära. Båda sidor verkar inse och hysa förståelse för att kontaktpersonens närvaro kan uppfattas kränkande, men att den samtidigt innebär en möjlighet att bevisa ifrågasatt lämplighet. Problem anses däremot kunna uppstå då enbart en av föräldrarna samtycker till kontaktpersonens medverkan.

En svårighet med systemet kan sägas vara att avgöra hur barnen uppfattar umgängessituationen. Både myndigheter respektive föräldrar och barn har tagit upp risken om att situationen kan bli för mycket för barnen om de t ex känner sig tvingade till att genomföra umgänget. Inga myndigheter har emellertid lyft frågan om att barnen visserligen kan känna sig trygga med kontaktpersonen men att det inte behöver betyda att umgänget som sådant känns tryggt eller att intrycket av umgängesföräldern förbättras.

En intressant skillnad i perspektiv har visat sig genom de olika undersökningarna och intervjuerna. Domstolar och socialtjänster arbetar i enlighet med lagstiftningen efter vad som kan anses bäst ur barnets synvinkel och handlar därefter. Barnen å sin sida verkar snarare fokusera på sina föräldrar och därmed handla efter deras bästa, varmed de ställer sina egna intressen åt sidan. Detta kan ske på grund av plikt- eller skuldkänslor gentemot någon av föräldrarna, t ex genom att de medverkar till ett umgänge trots att de egentligen inte vill då de är medvetna om att boföräldern annars kan anklagas för umgängessabotage. Att barnen agerar på sådant sätt motverkar naturligtvis syftet med insatsen och kan i värsta fall innebära att barnet får en försämrad bild av umgängesföräldern. Här kan även påpekas att i mina egna intervjuer nämndes inget om barnens perspektiv vad gäller just denna del i saken då fråga ställdes om vad myndigheterna ansåg vara positivt och negativt med systemet. Någon sådan direkt fråga framställdes emellertid inte men ingen tillfrågad tog heller upp saken på eget initiativ. Kanske kan detta vara ett tecken på ett bristande barnperspektiv i betydelsen av bristande förståelse av barnet och insikt i vilka motiv barnet kan ha till visst agerande.

1.18 Vikten av en dialog mellan domstol och socialtjänst uppmärksammas inte alltid

Vikten av att ett förordnande om kontaktperson vid umgänge föregås av en kontakt mellan tingsrätt och socialnämnd har sedan lång tid tillbaka konstaterats, se t ex NJA 1987 s 15. Genom en sådan kontakt kan tingsrätten utforma sitt beslut efter socialtjänstens resurser varmed situationer där umgänget inte kan verkställas för att nämnden inte kan tillhandahålla någon lämplig person för uppdraget kan undvikas. I de fall en sådan förberedande kontakt skulle visa att socialtjänsten inte kan uppfylla tingsrättens första version av umgängets utformning kan ett samtal myndigheterna emellan leda till en kompromiss som båda parterna kan acceptera, varmed umgänge likväl kan utdömas.

Trots att vikten av en föregående kontakt poängterats i olika förarbeten, praxis och doktrin visade Andersson och Bangura Arvidssons studie på att en sådan kontakt inte alltid tas av domstolen. Min egen studie av hur samarbetet mellan myndigheterna inom Skåne ser ut visade även den att en kontakt inte alltid är självklar. Undersökningen fastslog att tillvägagångssätten inför tillsättandet av kontaktpersonen varierade mycket kraftigt inom länet, troligtvis kan liknande stora skillnader gå att se inom övriga landet. Enbart två av tingsrätterna kontaktade socialnämnden i varje enskilt fall. En annan av dem menade att en kontakt endast skedde i undantagsfall och att domaren i vanliga fall ”visste” huruvida kontaktperson var möjligt eller inte. Varifrån denna kunskap härstammade måste emellertid anses oklart eftersom inte heller några andra regelbundna

kontakter anordnades där socialtjänstens resurser på området kunde diskuteras. Övriga tillfrågade redogjorde för olika mellanvarianter, ibland hade särskilda rutiner arbetats fram i samråd mellan myndigheterna där socialtjänsten förklarat att vissa standardutformningar av umgänget alltid accepterades och inte behövde ytterligare samråd, medan avvikelser från dessa skulle kräva avstämning mot socialtjänstens resurser.

1.19 Domstolens beslut om kontaktperson ska uppfattas som ett begärande socialnämnden har att acceptera

Eftersom domstolen inte har möjlighet att utfärda ett åläggande till socialnämnden att utse en kontaktperson ska detta förfarande istället betraktas som en begäran om socialnämndens medverkan. Huruvida socialnämnden faktiskt bör ha en skyldighet att utse en kontaktperson har diskuterats under en lång tid med början i ett yttrande från JO i slutet av 1980-talet. Lagstiftaren har valt att inte införa en sådan skyldighet i väntan på ytterligare utredningar om saken. Idag anses socialnämnden ha att utgå från att umgänget ska ske i den utsträckning som domstolen har beslutat samt att nämnden ska betrakta detta vara till barnets bästa, se t ex JO:s beslut 2009-02-10. Rättsläget innebär att socialtjänsten inte ska göra någon egen bedömning av saken som sådan. För de fall de har vetskap om något förhållande som innebär att umgänget inte bör genomföras ska de underrätta domstolen om dessa, varmed rätten fattar beslut om huruvida umgänget bör förändras eller inte.

I Andersson och Bangura Arvidssons studie framkom vissa åsikter att socialtjänsten i vissa fall faktiskt överprövar tingsrättens beslut genom att inte arbeta lika hårt för att hitta en lämplig person för uppdraget. Socialtjänsten kan då mena att någon kontaktperson inte går att finna eller så tillsätts en olämplig person som inte klarar av uppdraget, i båda fallen resulterar handlandet i att umgänget inte kan genomföras. Mina egna studier visade inte på någon öppen attitydskillnad mellan myndigheterna om vad de bedömer vara till barnets bästa. Några sådana fall hade inte heller konstaterats av någon av tingsrätterna men möjligheten att så kunde ha skett i något enskilt fall kunde inte heller förkastas. En rådman framhöll att vissa socialsekreterare hade större tendens än andra att "sätta sig på tvären". En annan menade att sådana tendenser skulle kunna förklaras med att socialtjänsten har möjlighet att träffa parterna under andra mer informella förhållanden än tingsrätten, vilket skulle kunna klargöra orsaken att myndigheterna ibland kan få olika uppfattningar om hur situationen ser ut och vad som därmed kan anses utgöra barnet bästa. Majoriteten av de intervjuade betonade emellertid att tingsrätten alltid blev informerad i de fall då socialtjänsten skiljaktiga uppfattning byggde på ett förhållande som inte domstolen kände till.

1.20 Samarbetet mellan domstol och socialtjänst ur ett maktperspektiv

Dagens system kring tillsättande av kontaktperson är konstruerat som ett samspel mellan domstol och socialtjänst där båda myndigheterna har särskilda roller. Tingsrätten kan här betraktas vara den bestämmande parten vars roll är att besluta om hur umgänget ska utformas. Socialtjänsten kan i sin tur betraktas vara den verkställande parten som förverkligar tingsrättens beslut. Rättsläget tillerkänner emellertid socialnämnden viss makt över umgänget då de ska ges tillfälle att yttra sig över ett planerat umgängesbeslut innan avgörandet slutligen fattas. Fråga kan därmed uppstå hur maktbalansen ser ut i praktiken.

Så som ovan konstaterats tolkas rättens skyldighet att kontakta den berörda socialnämnden innan beslut om kontaktperson fattas, mycket olika från domstol till domstol. De tingsrätter som i varje enskilt fall samråder med socialtjänsten torde därför kunna betraktas vara villiga att överlåta en stor del av sin bestämmanderätt till socialtjänsten i syfte att åstadkomma en välfungerande kompromiss. Deras tillvägagångssätt bör därmed ses som ett samarbete mellan myndigheterna snarare än att de har en strikt beslutsfattande respektive verkställande roll. Andra domstolar som enbart i undantagsfall kontakter socialtjänsten måste därmed betraktas vara betydligt mindre villiga att tumma på sin bestämmande roll. Detta framkom även vid intervjuer med de berörda socialnämnderna, vilka i det närmaste betraktade domstolens beslut vara ett åläggande snarare än ett samarbete.

Med utgångspunkt i hur villiga domstolarna är att överlåta delar av sin bestämmanderätt till socialnämnderna kan slutsatser även dras om hur maktbalansen mellan de båda myndigheterna ser ut. För de fall båda parterna betraktar domstolens beslut vara, åtminstone i det närmaste, ett åläggande måste därmed domstolen anses vara i stort sett maktfullkomlig. I de fall beslutet föregås av ett samarbete i varje enskilt fall måste slutsatsen bli att makten är delad mellan de båda myndigheterna.

Till skillnad från dessa båda extrempåfall, där antingen kontakt alltid respektive i det närmaste aldrig sker, kräver övriga lösningar på rutiner mellan myndigheterna betydligt större försiktighet vid bedömningen om hur maktbalansen verkligen ser ut. Särskilt gäller detta de tingsrätter som inte alltid samråder med socialtjänsten innan beslutet, men motiverar detta genom hänvisning till regelbundna samråd om hur samarbetet mellan myndigheterna ska organiseras. Domstolen har då erkänt socialnämnden makten att ställa upp vissa standardiserade utformningar av umgänget t ex gällande tidsbegränsningar och tätheten av umgängestillfällena, varmed socialnämnden i sin tur åtagit sig att följa de beslut som domstolen fattar och som följer dessa villkor. Enbart i de fall umgänget ska utövas utanför dessa ramar behöver direkt kontakt tas. Ett sådant förfarande bör därmed, åtminstone till viss del, kunna liknas med samråd i varje enskilt fall trots att sådant egentligen inte är för handen. En lösning av detta slag kan eventuellt

även medföra fördelar i de fall de standardiserade umgängesramarna innebär en snabb och effektiv handläggning. Det måste emellertid anses nödvändigt att domstolen ändå utformar umgänget till det enskilda barnets bästa och inte låter sådana standardiserade umgängesramar påverka utformningen till barnets nackdel.

Utredarens förslag i SOU 2007:52 bereds för närvarande inom regeringskansliet. Utredningen stadgar att domstolen ska ges en rätt att ålägga socialtjänsten att utse en kontaktperson (umgängesstöd) men att domstolen i sin tur ska vara skyldig att samråda med socialtjänsten innan beslutet fattas. Utredaren måste därmed anses ha uppmärksammat vikten av båda myndigheternas deltagande i processen. Med utgångspunkt i ovan förda resonemang borde förslaget därmed kunna beskrivas vara ett steg mot att reglera myndigheternas interna maktförhållande genom lagstiftning, varmed även socialtjänstens maktmöjligheter stärks.

Avslutande kommentar

Uppsatsen har beskrivit metoden att villkora barn och förälders umgänge på sådant sätt att en kontaktperson ska närvara vid umgängestillfällena. Arbetet har fokuserat på det samspel mellan tingsrätt och socialtjänst som föregår ett sådant beslut och hur uppdelningen av arbetsuppgifter mellan de båda myndigheterna ser ut.

Av min undersökning har det framgått hur mycket organisationen av samarbetet mellan domstol och socialnämnd kan skilja sig åt från kommun till kommun. Enbart inom Skåne län kunde drastiska skillnader konstateras. Min förklaring till dessa skillnader består i en hänvisning till principen om kommunal självstyrelse, varmed kommunen själv är fri att organisera sin socialtjänst så länge vissa förvaltningsuppgifter, t ex de som stadgas i SoL, uppfylls.

Under arbetets gång har det konstaterats att rättsläget idag säger att en tingsrätt inte har någon möjlighet att ålägga en socialnämnd att utse en kontaktperson, istället ska en dom eller beslut om kontaktperson tolkas som en begäran om nämndens medverkande att utse en sådan. Nämnderna anses emellertid ha att rätta sig efter domstolens beslut och ska inte göra någon egen bedömning. I syfte att förebygga att domstolarna utdömer ett umgänge som inte kan genomföras av nämnderna med anledning av resursbrist anses det vara av största vikt att rättens beslut föregås av en kontakt mellan de båda myndigheterna. Andersson och Bangura Arvidssons studie från 2006 påtalade emellertid att sådan kontakt inte alltid sker. Även min egen intervjustudie visade, i vissa fall, påfallande nonchalans kring detta. Jag anser det vara mycket underligt att en del tingsrätter anser sig ”veta” huruvida socialtjänsten kan bidra med någon kontaktperson eller inte trots att någon kontakt inte har tagits, varken i det enskilda fallet eller genom några regelbundna samtal mellan myndigheterna. Detta särskilt med tanke på hur ofta vikten av förberedande kontakt betonas i förarbeten, praxis och doktrin.

Med utgångspunkt i att vissa tingsrätter alltid tar kontakt med socialtjänsten inför ett avgörande medan andra enbart i undantag gör så, formulerades ett resonemang kring maktbalansen mellan myndigheterna. Jag menar att ett väl fungerande samarbete, så som så ofta förespråkas, innebär en delning av makten, vilket oftast leder till att umgänget kan utformas på ett bättre sätt för alla parter eftersom hänsyn då tas till socialtjänstens resurser. Jag menar även att utredaren i SOU 2007:52 verkar syfta till att den redan föreliggande principen om en sådan maktindelning behöver fastslås i lag.

Bilaga A Frågor till domstolar

1. Beskriv kortfattat hur processen ser ut innan rätten fattar beslutet om att kontaktperson ska närvara vid umgänget.

- Föregås beslutet av kontakt med socialnämnden?

- Om sådan förekommer, hur ser kontakten ut och vad är syftet med den?

2. Beskriv kortfattat vad som är bra och dåligt med systemet att villkora umgänge med kontaktperson.

3. Efter att rätten fattat beslut om att villkora umgänget med kontaktperson anses socialnämnden ha att rätta sig efter beslutet samt att betrakta det vara till barnets bästa. Det är därefter nämndens uppgift att utse en lämplig kontaktperson utan att göra en egen prövning om huruvida lösningen är till barnets bästa eller inte.

- Hur strikt uppfattas den här uppdelningen vara i praktiken?

- Kan det i vissa fall anas att rätten och nämnden har var sin uppfattning om vad som utgör barnets bästa?

- Om två versioner av barnets bästa kan anas, vad kan detta ha för konsekvenser? Kan det t o m innebära att nämnden väljer att motverka rättens beslut, t ex genom att inte anstränga sig tillräckligt för att hitta en lämplig kontaktperson? Med andra ord, vad kan konstateras om maktförhållandet mellan rätten och nämnden?

4. Rätten har möjlighet att på eget initiativ villkora umgänget med kontaktperson. Utnyttjas denna möjlighet? Varför respektive varför inte?

Bilaga B Frågor till socialnämnder

1. Beskriv kortfattat hur nämnden arbetar inför tillsättande av kontaktperson. T ex vilken avdelning sköter vilken uppgift rörande utredning, tillsättning och uppföljning?
2. Beskriv kortfattat vad som är bra respektive dåligt med systemet att använda kontaktperson.
3. Rättens beslut om att kontaktperson ska närvara vid umgänget ses officiellt sett som en begäran om nämndens medverkan att utse en sådan. Vad sker innan rätten fattar sitt beslut? Föregås beslutet t ex av någon kontakt mellan nämnden och rätten?
4. Efter att rätten har fattat sitt beslut om att kontaktperson ska närvara betraktas nämnden ha att utgå från att det beslutet är till barnets bästa.

- Händer det att nämnden gör en annan bedömning av vad som är till barnets bästa? I så fall, hur agerar nämnden då?

- För de fall nämnden anser att umgänge inte bör ske alls, kan detta komma att innebära att nämnden inte arbetar lika hårt för att hitta någon lämplig kontaktperson? Dvs vad kan konstateras rörande maktförhållandet mellan rätten och nämnden i dessa fall?

5. I Justitieombudsmannens ämbetsberättelse JO 2004/05 s 214 nämns det att socialnämnden enbart i rena undantagsfall får åsidosätta eller motverka ett umgängesbeslut som har fattats av domstol. Dock följer ingen exemplifiering av vilka situationer dessa kan tänkas vara. Har ni någon uppfattning om detta?
6. Nämnden har möjlighet att själv väcka talan för de fall den anser att ett pågående umgänge är till nackdel för barnet, detta innebär att nämnden har möjlighet att yrka att en kontaktperson ska närvara vid umgänget. Används denna möjlighet? Varför respektive varför inte?

Käll- och litteraturförteckning

Författningar

SFS 1949:381 Föräldrabalk
SFS 1974:152 Regeringsform
SFS 1991:900 Kommunallag
SFS 2001:453 Socialtjänstlag
SFS 2006:467 Förordning om verkställighet av vårdnadsavgöranden

Upphävd lag

SFS 1980:620 Socialtjänstlag

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1979/80:1 Om socialtjänsten
Prop. 1981/82:168 Om vårdnad och umgänge m. m.
Prop. 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals
Prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen
Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge
Prop. 2005/06:99 Ny vårdnadsregler

Statens offentliga utredningar

SOU 1977:40 Socialtjänst och socialförsäkringstillägg
SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet
SOU 2001:72 Barnmisshandel - Att förebygga och åtgärda
SOU 2005:43 Vårdnad - Boende - Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar
SOU 2007:52 Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m.

Departementsserie

Ds 1989:52 Vårdnad och umgänge

Justitieombudsmannen

JO:s ämbetsberättelse 2002/03 s 252
JO:s ämbetsberättelse 2004/05 s 214
JO:s beslut 2009-02-10, diariernr: 3069-2007

Författningssamlingar

Socialstyrelsens författningssamling, *Socialnämndens handläggning av vissa frågor kring vårdnad, boende och umgänge*, SOSFS 2003:14

Tryckta källor

Andersson Gunvor och Bangura Arvidsson Maria *Barnet mellan två föräldrar –insatsen kontaktperson i umgängestvister*, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm, 2006

Bohlin Alf, *Kommunalrättens grunder*, 5:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2007

Clevesköld Lars, Lundgren Lars och Thunved Anders, *Handläggning inom socialtjänsten*, Norstedts Juridik, Vällingby, 2008

Ekbohm Inger och Landberg Åsa, "Innerst inne var man rädd..." *Barn och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson*, Socialstyrelsen, Mölnlycke, 2007

Socialstyrelsen, *Vårdnad, boende och umgänge*, Lindesberg, 2007

Elektroniska källor

Socialstyrelsen, www.socialstyrelsen.se
Socialstyrelsens årliga rapporter, *Barn och unga*, för åren 2000-2007

Karnov, kommenterad lagtext i elektronisk version, Thomson Fakta AB

Intervjuer

Tingsrätter

Helsingborg

Hässleholm

Kristianstad

Lund

Ystad

Socialnämnder

Bromölla

Hässleholm

Kristianstad

Rättsfallsförteckning

Nytt Juridiskt Arkiv

NJA 1987 s 15
NJA 2007 s 382

Svea Hovrätt

T 2426-05
T 7725-06
T 3610-08

Hovrätten över Skåne och Blekinge

T 1899-08